

Oktoberrevolutionen og danske erhvervsinteresser i Rusland

Vareudvekslingsbestræbelser og motiver herfor i perioden indtil den økonomiske blokade af Sovjetrusland (1917–1918)

Af Bent Jensen

Oktoberrevolutionen 1917 i Rusland betød blandt meget andet en radikal ændring af vilkårene for det økonomiske samkvem mellem Rusland og omverdenen. Kandidatstipendiat, cand. mag. Bent Jensen redegør for konsekvenserne for Danmark af bolsjevikernes magtovertagelse i Rusland, idet dog kun en enkelt side af de økonomiske relationer tages op til behandling: bestræbelserne på at fortsætte den vareudveksling, som med så lovende resultater var kommet i gang i Den provisoriske regerings periode.

»De dansk-russiske firmaer, som har meget store interesser i Rusland, og hvis Bestaaen under de nuværende Forhold staar paa Spil, har forlangt og forlanger at faa Hjælp under de nuværende næsten lovløse Forhold. . . .

For de danske Firmaer ligger Hovedinteressen i at faa Udførelsestilladelse for de i Rusland indkøbte Varer, . . .«
(Erhvervenes Fællesudvalg ved Alex. Foss til udenrigsministeriet 7.11.1918).

Indledning

Det er denne undersøgelses formål, dels at rekonstruere nogle ikke tidligere behandlede begivenheder inden for dansk udenrigsøkonomisk politik og dennes forudsætninger i Den første verdenskrigs sidste år, nemlig de forskellige bestræbelser såvel i Danmark som i Sovjetrusland på at fortsætte det økonomiske og handelsmæssige samkvem mellem de to lande efter bolsjevikernes magtovertagelse ved Oktoberrevolutionen 1917; dels på grundlag heraf at diskutere, hvilke motiver og drivkræfter, der var afgørende for udformningen af den danske politik over for de problemer, det nye, revolutionære regime rejste på dette område. Som et tredje, men i denne sammenhæng underordnet formål, har jeg ønsket ved en analyse af de konkrete skridt og forslag, sovjetregeringen var initiativtager til, at bidrage til diskussionen om, hvorvidt det nye russiske revolutionsregime prioriterede eksport af revolution eller etablering af normale relationer til en stat, hvis samfundsorden på fundamental vis adskilte sig fra det bolsjevikkiske ideal, højest. Jeg har ønsket at få besvaret bl. a. følgende spørgsmål: stillede ideologiske og principielle modsætning-

ger sig i nogen af de to lande hindrende i vejen for økonomisk samkvem mellem de to stater i denne første periode af sovjetstatens eksistens? Forfægtede parterne principielle standpunkter, eller gik de ind for pragmatiske kompromisløsninger af de opståede problemer? Var Danmark i stand til uden indblanding fra andre staters side at formulere en politik på dette område i overensstemmelse med danske interesser, sådan som disse defineredes af ledende grupper i det danske samfund? Var der konflikter mellem erhvervsliv og regering med hensyn til den politik, der ønskedes ført? Var der modstridende interesser i dansk erhvervsliv om betimeligheden af at søge det økonomiske samkvem med Rusland videreført, også under de nye vilkår efter Oktoberrevolutionen? Hvad var hovedsigtet i de danske initiativer?

De dansk-sovjetiske relationer i perioden mellem Oktoberrevolutionen og iværksættelsen af den økonomiske (og politiske) blokade af Sovjetrusland var af såvel politisk-diplomatisk som økonomisk art. Denne undersøgelse er imidlertid begrænset til det felt af de mange aktiviteter, der direkte tog sigte på at holde vejen åben mellem dansk erhvervsliv og det russiske marked. Andre forhold vil kun blive berørt, for så vidt som de måtte være af umiddelbar betydning for dette hovedemne. Danske aktiviteter i områder, der ikke kontrolleredes af sovjetstyret i denne periode (f. eks. Ukraine og Sibirien), vil heller ikke blive behandlet.

I de eksisterende behandlinger af Danmarks udenrigs- og udenrigsøkonomiske politik i årene 1917–1918 tegnes et billede, der udelukkende omfatter relationerne til de europæiske og nordamerikanske stater. Hvad enten man konsulterer egentlige historiske fremstillinger eller beretninger og memoirer stammende fra organisationer og personer, der øvede afgørende indflydelse på dansk udenrigsøkonomisk politik i denne periode, får man det indtryk, at der såvel på regeringsplan som på erhvervsorganisations- og privatøkonomisk niveau herskede total passivitet hvad angår forholdet til Rusland¹. I den samtidige presse findes kun sporadisk

1. Se f. eks. *Schultz Danmarkshistorie*, Bind VI (1943), *Politikens Danmarkshistorie*, bind 13 (1965), Erik Scavenius: *Dansk Udenrigspolitik under den første Verdenskrig* (1959), Einar Cohn: *Danmark under Den store Krig. En økonomisk Oversigt* (1928), Johannes Hansen: *Hovedtræk af Industriraadets Historie 1910–1935*. (1935), Alex. Foss: *I Krigsaarene 1914–1919*. (1920). En undtagelse fra reglen udgør Erik Plum: *Russisk Handelskompagni 1915–1922*. (1923). Plum anfører regeringens pludselige beslutning om at bryde med sovjetregeringen december 1918 som en af hovedårsagerne til Plum-koncernens kranke skæbne i efterkrigsårene. I de af udenrigsministeriet forfattede »Gråbøger« er der kun en enkelt hentydning til forsøgene på at skaffe forsyninger fra Rusland, se *Danmarks handelspolitiske Forhold m. m. under Verdenskrigen*. XII. September 1918, p. 11.

omtale af danske økonomiske interesser i Rusland. Også i den hidtil eneste danske fremstilling af de dansk-sovjetiske relationer i disse år er emnet kun lige antydning for denne periodes vedkommende². Om årsagerne til, at aktørerne på dette felt (herunder de ledende personer inden for erhvervslivets forskellige organisationer) ikke har omtalt deres forskellige aktiviteter i forholdet til Sovjetrusland, kan der kun gisnes. En sandsynlig forklaring er, at erhvervsfolk (som historikere) helst beskæftiger sig med de begivenheder, der afspejler positive resultater, og med initiativer, der medfører succes, mens omvendt mislykkede aktiviteter trænges i baggrunden. Og de dansk-sovjetiske relationer på det udenrigsøkonomiske felt i denne periode er netop de ikke-fuldbyrdede bestræbelsers historie. En anden forklaring, som ikke udelukker den første, er, at man ikke har fundet det ønskeligt at henlede opmærksomheden på sine kontakter til et regime, der senere blev opfattet som en alvorlig trussel mod netop de interesser og værdier, erhvervsfolk måske i første række repræsenterede.

For en historisk betragtning er naturligvis begge de her anførte mulige årsager til den manglende belysning irrelevante. Udforskningen af de ikke-realiserede bestræbelser kan sige fuldt så meget om historiske problemer, in casu en del af det danske samfunds reaktion på det nye fænomen i Øst, som beskæftigelse med begivenheder, der medførte mere håndgribelige resultater.

Fra sovjetisk side foreligger der et par historiske afhandlinger om de sovjetisk-skandinaviske udenrigsøkonomiske relationer i den nævnte periode. Kildematerialet er dog, hvad angår de dansk-sovjetiske forhold, meget spinkelt³.

Baggrund

Som helhed befandt Danmark sig forsyningsmæssigt i en ekstraordinær situation under Den første verdenskrig som følge af de særlige problemer med at skaffe tilførsler fra de vanlige leverandører. Ved hjælp af for-

2. Kai Moltke: Pengemagt og Ruslandspolitik. Første del (1953). Moltke omtaler ganske kort et ikke nærmere defineret udkast til en handelsaftale i 1918, som strandede på den danske regerings uvilje, se p. 123 f.
3. V. A. Šiškin, »Stanovlenie sovetsko-skandinavskich ekonomičeskich otnoženij (1917–1923 gg.)«, Istoričeskie svjazi Skandinavii i Rossii IX–XX vv. Sbornik statej. Red. af N. E. Nocoov og I. P. Šaskol'skij, Leningrad 1970, pp. 164–203; samme, *Sovetskoe gosudarstvo i strany Zapada v 1917–1923 gg.* Leningrad 1969, kap. I, afsnit 2. Derimod er sidstnævnte værk en grundlæggende fremstilling, baseret på et omfattende kildegrundlag, af de generelle tendenser og principper i Sovjetruslands og de vestlige staters økonomiske relationer.

skellige arrangementer, hvorunder overenskomsterne mellem de danske erhvervsorganisationer og en række regeringer spillede en afgørende rolle, var det dog lykkedes at sikre landet tilfredsstillende forsyninger i årene 1914–1916. Som følge af den uindskrænkede U-bådskrig, der blev iværksat 1. februar 1917, opstod der imidlertid meget alvorlige problemer med at få tilførsler vestfra til såvel landbruget som industrien. Vanskelighederne kulminerede i 1918, hvor arbejdsløsheden – et ledsagefænomen til forsyningsproblemerne – steg til det dobbelte af 1917-gennemsnittet, og for 1918 som helhed lå på ca. 18 %. Blandt de hårdest ramte industrier var oliefabrikker, bomuldsspindrier, margarinefabrikker, sæbeindustrien og kunstgødningsindustrien ⁴.

Det blev følgelig en hovedopgave for de danske erhvervsorganisationer, der under krigen havde fået overdraget hovedparten af ansvaret for og det praktiske arbejde med at sikre Danmark de nødvendige forsyninger, at skaffe erstatning for de manglende tilførsler vestfra ⁵. En hovedbestræbelse blev her rettet mod Rusland, der netop var i stand til at levere de nødvendige råstoffer til flere af de hårdt ramte industrier. Desuden var Rusland før krigen en af dansk landbrugs største leverandører af olie og kløverfrø ⁶. Umiddelbart efter iværksættelsen af den uindskrænkede U-bådskrig igangsatte Industrirådet et energisk og målbevidst arbejde for at øge de russiske tilførsler til Danmark. I løbet af året 1917 opnåedes en række betydningsfulde resultater, og man mente selv at have skabt et godt grundlag for fortsatte og stigende tilførsler i 1918. De kaotiske tilstande, som Februarrevolutionen dels var et udtryk for, dels årsag til, skabte ganske vist en del bryderier ⁷,

4. Se *Statistisk Tabelværk*, Femte Række, Litra D Nr. 38. Danmarks Vareomsætning med Udlandet i Aarene 1914–1919 (1925).

5. Den 23. februar 1917 oprettede Erhvervenes Fællesudvalg (EFU) som følge af den alvorlige situation efter den uindskrænkede ubådskrig. Udvalget, der havde repræsentanter for industri, handel, landbrug og skibsfart, fik kontor i Industribygningen i København. Såvel Udvalgets formand (Alex. Foss) som dets generalsekretær og daglige leder kom fra industrien, der synes at have spillet den dominerende rolle i dette toporgan for det danske erhvervsliv.

6. UM. 6. D. 28. EFU til Mygind, leder af Grosserer-Societetets og Industrirådets fælleskontor i London, 8.10.1917; IR. Rusland. Udateret skrivelse fra EFU til danske virksomheder (fra tiden efter USAs indtræden i krigen). I sidstnævnte skrivelse hedder det, at »Importen fra Rusland nu maa skønnes at være traadt i Forgrunden«. Importen fra Rusland havde i årene før krigen andraget ca. 10 % af Danmarks samlede import. Efter de to absolut dominerende handelspartnere, England og Tyskland, var Rusland én af Danmarks vigtigste leverandører. Den danske eksport til Rusland i årene før krigen havde været meget beskedet (ca. 1,5 % af den samlede udførsel), men ser man alene på industrieksporten, var Rusland et vigtigt marked.

7. Mere alvorligt var dog efter EFUs mening *engelske* forsøg på at hæmme den

men man havde som et første vigtigt resultat opnået Den provisoriske regerings ratifikation af overenskomsten mellem den kejserlige russiske regering på den ene side og de danske erhvervsorganisationer, Grosserer-Societetets Komité og Industrirådet, på den anden side (dateret 13/26. februar 1917). Denne overenskomst skulle – i analogi med lignende aftaler med andre regeringer – sikre, at varer, der blev importeret til Danmark fra Rusland, ikke under nogen form blev reeksporteret til Ruslands fjender. I det hele taget havde danske erhvervskredse modtaget mange tilkendegivelser fra russisk side om, at Rusland gerne så en så stor eksport til Danmark som mulig⁸, og i løbet af efteråret 1917 havde Danmark fået sit behov for hamp dækket ved russiske tilførsler⁹.

En anden vigtig overenskomst af betydning for de russiske tilførsler blev i september 1917 indgået mellem den tyske og danske regering om vilkårene for dansk-russisk skibsfart. Uden at yde nogen form for kompensation var det lykkedes Danmark at sikre danske skibe uhindret sejlads fra Finland til Danmark med russiske massevarer som foderstoffer, oliefrø, hamp og petroleum. En betingelse var det også i denne overenskomst – som England var uvidende om – at de russiske varer skulle forblive i Danmark¹⁰. Som følge af skibsfartsoverenskomsten kunne den besværlige transit over Sverige nu undgås.

Med disse resultater og erfaringer som basis planlagde de danske erhvervsorganisationer i efteråret 1917 at sende en delegation til Rusland for at organisere grundlaget for videre tilførsler¹¹. Blandt de konkrete punkter på dagsordenen var en ændring af den omtalte overenskomst af 13/26. Februar 1917, der bl. a. stipulerede, at russiske varer til Danmark skulle gå via Sverige. Et andet emne var spørgsmålet om den danske eksport til Rusland af bl. a. levnedsmidler, som russerne var meget

dansk-russiske handel, se EFU til Mygind 8.10.1918. Disse engelske bestræbelser opfattede EFU som et udslag af Englands forberedelse af »krigen efter krigen«, dvs. som forsøg på at styrke britiske interesser i Rusland med henblik på at foretage økonomiske fremstød, når krigen var ovre. At også dansk erhvervsliv var opmærksom på betydningen af at befæste sine positioner i Rusland med henblik på konkurrencen efter krigen, findes der mange vidnesbyrd om, se f. eks. Alex. Foss, *I Krigsaarene 1914–1919*, pp. 23 og 29 f.

8. IR. Rusland. Lange til Industrirådet 15. 8. 1917. Hjalmar Lange var chef for Industrirådets eksportbureau.

9. UM, 6. D. 28. EFU til Mygind 8. 10. 1917.

10. UM, 6. P. 108. Afskrift af den dansk-tyske aftale.

11. Dette initiativ blev anbefalet af det danske gesandtskab i Petrograd, der af udenrigsministeriet var blevet afæsket en vurdering, se UM, 6. P. 108. Gesandtskabet til UM 16. 10. 1917, no. 817. Delegationen skulle ledsages af en repræsentant for det russiske gesandtskab i København, se UM, 6. P. 108. UM til gesandtskabet i Petrograd 5. 10. 1917.

interesseret i. En yderligere anledning for en delegationsrejse indtraf, da Den provisoriske regering den 24. oktober opsagde handelstraktaten med Danmark af 1895 til udløb den 24. oktober 1918¹². Erhvervsdelegationen kom imidlertid aldrig afsted, skønt den længe holdt sig rede til afrejse. Først ønskede direktøren for det økonomiske departement i det russiske udenrigsministerium, som i oktober-november forhandlede i London, at drøfte forskellige spørgsmål i København på sin hjemrejse¹³. Dernæst indtraf Oktoberrevolutionen i Rusland. I første omgang synes denne begivenhed ikke at have afholdt Erhvervenes Fællesudvalg fra at gå videre med sagen, og man afholdt således den 14. november et møde, der udelukkende helligede sig spørgsmål i forbindelse med delegationsrejsen og de kommende forhandlinger med den russiske regering¹⁴. Imidlertid kom man hurtigt på andre tanker, og den 20. november meddelte Fællesudvalget udenrigsministeriet, at det i betragtning af »de seneste Begivenheder i Petrograd« formentlig ikke foreløbig ville være muligt at optage de påtænkte forhandlinger med de russiske myndigheder¹⁵.

Hermed gled initiativet for en tid erhvervsorganisationerne af hænde. Et af den påtænkte delegationsmedlemmer, grosserer Th. Jensen, mente således i begyndelsen af februar 1918, at det i betragtning af de »sindsyge« forhold i Rusland, som hans firmas repræsentant i Petrograd havde berettet om i en rapport, ikke var umagen værd at udsende repræsentanter for dansk erhvervsliv¹⁶.

De første kontakter med sovjetregeringen

I tiden umiddelbart efter Oktoberrevolutionen var det i de toneangivende kredse i Danmark – som i øvrigt i den vestlige verden som helhed – den fremherskende opfattelse, at man med bolsjevikernes magtovertagelse stod over for et fænomen af meget kort varighed, og at »Lenin og hans Slæng« snart ville have demonstreret deres manglende evner til at styre og administrere Rusland¹⁷. Omvendt forventede den bolsjevikiske

12. UM. 64. Dan. 65. Gesandtskabet i Petrograd til UM, 27. 10. 1917.

13. UM. 6. P. 108. Mygind til EFU, 7. 11. 1918.

14. IR. Rusland. Dagsorden for mødet den 14. 11.

15. UM. 6. P. 108. EFU til UM, 20. 11. 1917.

16. IR. Rusland. Th. Jensen til EFU, 2. 2. 1918. Th. Jensen var indehaver af firmaet Theodor Jensen & Co., MF 1918–1920 for Det konservative folkeparti. De øvrige delegationsmedlemmer var F. H. J. Rambusch, medlem af Industrirådets stående udvalg og administrerende direktør i firmaet A/S Nielsen og Winther (med store interesser i Rusland) og Hjalmar Lange. (Se note 8).

17. Se f. eks. »Berlingske Tidende« for den 26. 11. 1917: »Man behøver ikke at gøre Krav paa noget særligt Fremsyn for at forudsige, at Lenin og hans Slæng vil komme til at trække det korteste Straa . . .«.

ledelse en almindelig rejsning blandt arbejderbefolkningen i Europa mod de siddende regeringer. Denne forventning gav sig på det udenrigsøkonomiske område det bemærkelsesværdige udslag, at man i begyndelsen af 1918 drøftede oprettelsen af såkaldte arbejderkommissioner i de skandinaviske lande, som skulle kontrollere vareudvekslingen med Sovjetrusland¹⁸.

Det er imidlertid lige så karakteristisk, at ingen af parterne udelukkende satte deres lid til denne gensidige tro på, at modpartens dage snart var talte, og at man derfor skulle undlade at etablere kontakter til de faktiske indehavere af magten. I Sovjetrusland fandt der således allerede i begyndelsen af februar 1918 en principafstemning sted blandt repræsentanter for ledende bolsjevik- og sovjetorganer, hvor den opfattelse vandt flertal, at det skulle være tilladt at afslutte overenskomster med kapitalistiske stater på det økonomiske område¹⁹. Men allerede før denne principafgørelse havde den nye regering rettet henvendelse til bl. a. den danske officielle repræsentant i Rusland, en henvendelse der klart demonstrerede det nye regimes interesse i økonomisk samkvem med omverdenen, også selv om denne (endnu) ikke var blevet revolutioneret.

Fra dansk side ses en lignende principdrøftelse af forholdet til det nye russiske styre ikke at have fundet sted. Dette hænger givetvis sammen med, at så at sige ingen kunne forestille sig det nye regime som noget permanent. Imidlertid var det praktisk at have kontakt med de nye magthavere, hvor kort deres magtudøvelse end måtte blive, og den danske gesandt i Petrograd, Harald Scavenius, besluttede derfor at indtage en holdning, der på den ene side udelukkede formel, diplomatisk anerkendelse, men som ikke samtidig afskar Danmark fra de »nødvendige forretningsmæssige forbindelser«. Denne fremgangsmåde blev senere sanktioneret af den danske regering²⁰.

18. Šiškin, *Stanovlenie*, p. 166. Forhandlingerne om de skandinaviske arbejderkommissioner førtes i Petrograd mellem repræsentanter for Kommissariatet for handel og industri og Det øverste økonomiske råd på den ene side og repræsentanter for norske og svenske venstresocialister (bl. a. Höglund) på den anden. I hvert fald i Sverige blev der dannet en »Socialistisk kommission til vareudveksling med Rusland«. Ifølge Ernst Christiansens oplysninger til forf. blev sådanne kommissioner dog ikke dannet i Danmark. Formanden for Petrograd Arbejderkommunens Centrale landbrugsråd, Michajlov, der i efteråret 1918 var i Danmark, hævdede i et interview med Petrograd-avisen Severnaja kommuna, at han under sine forhandlinger i Danmark intet havde foretaget sig uden »danske kammeraters« vidende, se Grosserer-Societets Komité J. No. 10/1918. Oversættelse af den sovjetiske avisartikel.

19. Šiškin, *Sovetskoe gosudarstvo*, p. 25.

20. UM. 133. D. 5. Gesandtskabet i Petrograd til UM 7. 12. 1917, no. 995; UM

Mens den danske diplomatiske repræsentation i Rusland efter Oktoberrevolutionen således var yderst tilbageholdende på det diplomatisk-politiske plan over for den nye regering – for ikke ved besvarelse af diplomatiske noter at komme til at indrømme sovjetregeringen en stilltende anerkendelse – kom der kun få uger efter den bolsjevikiske magtovertagelse en officiel henvendelse fra den nye regerings udenrigskommissariat, der rejste spørgsmålet om Danmarks og Ruslands udenrigsøkonomiske relationer. I den sovjetiske note spurgte man den danske regeringsrepræsentation om, hvordan Danmark i fremtiden forestillede sig handelsrelationerne mellem »Den russiske republik« og Danmark ²¹.

Når det gjaldt økonomiske relationer, synes den danske gesandt ikke at have næret nogen betænkelighed ved at træde i forbindelse med det nye regime, og den danske landbrugskonsulent for Rusland, der p. t. opholdt sig i Helsingfors, fik instruks om øjeblikkelig at vende tilbage til Petrograd til »vigtige Forhandlinger om Udveksling af Varer mellem Rusland og Danmark« ²².

En væsentlig tilskyndelse for sovjetregeringen til at indlede nærmere forhandlinger med det danske gesandtskab var en stærk sovjetisk interesse i at sikre sig tilførsler af danske have- og markfrø, idet man herved ville blive i stand til at lindre levnedsmiddelmangelen i Rusland. Ved leverancer af frø til Rusland før Oktoberrevolutionen havde danske frøfirmaer spillet en betydelig rolle. Imidlertid var to store danske frøfirmaer kommet i klemme ved magtskiftet i oktober/november 1917. Kerenskij-regeringen havde allerede i sommeren 1917 bestilt ca. 230 tons danske frø hos firmaet Th. Jensen og Co.; ifølge kontrakt med det russiske landbrugsministerium skulle frøet kun leveres til udskibningshavn, hvorfra den russiske regering selv ville organisere den videre

til gesandtskabet i Petrograd 24. 12. 1917. Problemet blev første gang aktuelt, da udenrigskommissær Trockij den 23. november tilsendte samtlige neutrale regerings repræsentanter i Petrograd enslydende noter med opfordring om at formidle sovjetregeringens forslag om våbenstilstand og fredsforhandlinger til de fjendtlige regeringer (dvs. centralmagterne). Samtidig bad Trockij det danske gesandtskab om at drage omsorg for, at det danske folk blev informeret om sovjetregeringens handlinger. Se Trockijs note dateret 10/23. november 1917 i GAP. V. 37.

I lighed med de andre neutrale repræsentationer i Petrograd besluttede Harald Scavenius ikke at besvare noten, men blot at anerkende dens modtagelse, se UM. 6. G. 24. Gesandtskabet i Petrograd til UM 13/26. 11. 1917, no. 951.

21. UM. GAP. 24. Generalia B. Noten er dateret 11/24. 12. 1917. Fra sovjetisk side nævntes muligheden af en dansk-russisk vareudvekslingsaftale på kompensationsbasis.

22. UM. GAP. 29. Handelstraktat mellem Rusland og Danmark. Gesandtskabet til generalkonsulatet i Helsingfors 27. 12. 1917.

transport. I slutningen af oktober 1917 var firmaet rede til leveringen af de første 150 tons til en værdi af næsten 5.5 millioner kroner. Så snart beløbet blev indbetalt, ville de nødvendige papirer til frøets frigivelse være blevet udleveret til køberen, så frøet kunne komme til Rusland.

Netop på dette tidspunkt styrtedes Den provisoriske regering, betalingspørgsmålet blev derfor foreløbig ikke løst, og frøet blev af det danske firma oplagret. Den nye russiske regering under bolsjevikkisk ledelse anerkendte imidlertid hurtigt den tidligere regerings forpligtelser på dette område (og ligeledes forpligtelser over for firmaet Hjalmar Hartmann på ca. 3.5 millioner kroner), men trods god vilje skortede det på evnen til at honorere regningen, idet de danske firmaer – som aftalt i kontrakten – ønskede betaling i danske kroner²³.

For at løse dette problem og hermed få skabt basis for yderligere tilførsler af dansk frø foreslog såvel den danske som den sovjetiske regering forskellige fremgangsmåder, og man kom herved – med udgangspunkt i den konkrete frøsag – ind på overvejelser af langt mere vidtrækkende karakter for det økonomiske samkvem mellem de to lande.

De sovjetiske forslag til frøsagens likvidering og danske reaktioner

Et af de sovjetiske forslag gik ud på, at den sovjetiske regering skulle betale frøgælden med russiske varer. Det gjaldt derfor om at finde disponible varer, der samtidig efterspurgtes i Danmark. Vel for at vise sin gode vilje imødekom sovjetregeringen ved samme lejlighed nogle gamle danske ønsker, der ikke var blevet opfyldt af Den provisoriske regering. Det er ikke usandsynligt, at inspirationen til det sovjetiske forslag er kommet fra Th. Jensens repræsentant i Petrograd, der under sine forgesøg på at få det skyldige beløb udbetalt bl. a. havde foreslået som en mulig ordning, at sovjetregeringen kunne sende varer for det skyldige beløb til Skandinavien for at dække kronebeløbet²⁴.

Efter forhandlinger med det danske gesandskab foreslog udenrigskommissariatet den 29. januar en dansk-sovjetisk handelsoverenskomst af følgende indhold: den russiske regering ville give tilladelse til eksport af 69.000 pud (= 1130 tons) stærkt efterspurgt kløverfrø til Danmark; regeringen lovede at undersøge en sag vedrørende rekvirerede danske frø (også fra Den provisoriske regerings tid); gesandtskabet ville få udførselslicenser for oliekgager til i alt fem millioner kroner og for an-

23. UM. 79. D. 174. Th. Jensen til UM 19. 12. 1918.

24. IR. Rusland. Th. Jensen til EFU 2. 2. 1918.

dre for Danmark nødvendige varer til i alt andre fem millioner kroner; regeringen lovede at bistå gesandtskabet med køb, transport og forsendelse af de russiske varer. Som dansk modydelse skulle den danske regering øjeblikkelig betale de danske frøfirmaer deres tilgodehavender på i alt ca. ni millioner kroner. Som pant for dette udlæg ville den sovjetiske regering deponere ti millioner rubler, som den danske regering frit kunne disponere over. Harald Scavenius anbefalede indtrængende sin regering at acceptere denne ordning, idet det måtte betragtes som en stor fordel at blive forsynet med de til landbruget så nødvendige olieklager. Forslaget skulle imidlertid accepteres i sin helhed, da forkastelse af blot en af betingelserne ville medføre, at hele forslaget bortfaldt.

Scavenius var så optimistisk mht. den danske regerings accept, at han omgående udbad sig en liste over de vigtigste varer, Danmark havde behov for, så han straks kunne tage de nødvendige skridt til sådanne varers fremskaffelse ²⁵.

Gesandtens argumenter kunne imidlertid ikke overbevise den danske regering, heller ikke en tilføjelse om, at hvis ikke Danmark slog til, ville Sverige løbe med fordelene, idet svenske banker allerede forhandlede med de sovjetiske myndigheder om frøindkøb ²⁶. Den danske regering, der betegnede det sovjetiske forslag som en kombineret vareudvekslings- og kreditaftale, mente, at en accept ville indebære for stor økonomisk risiko. Regeringen hævdede dog samtidig, at den gerne ville vise sin imødekommenhed over for den russiske regerings ønsker. Dette skulle manifestere sig derved, at man ville forsøge at stille til den russiske regerings disposition i København et beløb i danske kroner svarende til 4.5 millioner rubler. Beløbet ville efterhånden blive udbetalt i rater. Som kompensation for denne – som man mente – store danske imødekommenhed skulle gesandten i Petrograd betinge sig så stor fri udførsel som mulig af olieklager og andre nødvendige varer. På denne måde ville den russiske regering efter dansk opfattelse skaffe sig kronevaluta på »naturlig Maade« ²⁷. Det danske forslag tog altså sigte på, på én gang at eliminere den økonomiske risiko og sikre, at der faktisk blev tilført Danmark de tiltrængte varer.

Den sovjetiske regering havde en anden opfattelse af den danske imødekommenhed. Dens hovedinteresse lå i at få en hurtig ordning, så det danske frø kunne blive leveret så betids, at det kunne komme til

25. UM. 79. D. 174. Gesandtskabet til UM 30. 1. 1918, nr. 101 og 102, med gengivelse af udenrigskommissariatets note af 16/29. 1. 1918.

26. Do, 30. 1. 1918, no. 106.

27. Do, UM til gesandtskabet i Petrograd 1. 2. 1918, no. 117.

anvendelse ved forårssåningen. En ratebetaling som foreslået af den danske regering var af den grund udelukket. Inden man havde fået frigjort, afskibet og afsat de forskellige eksportvarer til Danmark og derved opnået dansk valuta, ville tidspunktet være forpasset. Forgæves forsøgte Scavenius med nye argumenter at overbevise sin regering om, at den kun løb en minimal risiko til gengæld for de store fordele, forslaget indebar ²⁸.

Denne negative reaktion synes imidlertid ikke at have afskrækket russerne. I slutningen af februar kunne Scavenius meddele, at en departementschef i det sovjetiske landbrugsministerium ville komme til København for dér at drøfte spørgsmål i forbindelse med en dansk-russisk vareudveksling ²⁹. Dette nye sovjetiske initiativ, der også støttedes af Scavenius ³⁰, gik ud på, at sovjetregeringen betalte de danske frøfirmaer med rubler, som via Erhvervenes Fællesudvalg skulle søges afsat i Tyskland, der efter Brest-Litovsk freden havde brug for rubler til at finansiere sine opkøb i Rusland og Ukraine. Ifølge Fællesudvalgets repræsentants forhandlinger om sagen i Berlin så det ud til, at de tyske myndigheder stillede sig positive over for en sådan ordning ³¹. Hvis man samtidig kunne opnå »garanterede Handelsfordele« for Danmark, fandt Scavenius, at Danmark burde acceptere rubelbetaling ³². For yderligere at vise sin imødekommenhed havde den sovjetiske regering i slutningen

28. Gesandten fremhævede bl. a., at Østrig skulle bruge fire millioner rubler pr. måned til forsørgelse af sine krigsfanger i Rusland. Da Danmark siden foråret 1917 som beskyttelsesmagt for Østrig-Ungarn havde varetaget administrationen af krigsfangerne, ville man sagtens kunne bruge de 10 millioner rubler, som den russiske regering ville deponere som sikkerhed. I øvrigt ville rublerne kunne finde anvendelse ved købet af olieprodukter og de andre varer, som forudsat i forslaget, se UM. 79. D. 174. Gesandtskabet til UM 16. 2. 1918. no. 162. Den danske regerings fornyede afvisning sst. UM til gesandtskabet 18. 2. 1918, no. 162.
29. UM. 79. D. 174. Gesandtskabet til UM 23. 2. 1918, no. 199. Den omtalte departementschefs navn var Oržickij (Orchitsky).
30. UM. GAP. 29. Russisk Export til Danmark. Scavenius til den sovjetiske skandinaviensrepræsentant, V. V. Vorovskij 12. 3. 1918. Scavenius' henvendelse til Vorovskij var en reaktion på sidstnævntes dramatiske telegram til den danske gesandt, hvori frø sagen omtaltes som »meget brændende«. I telegrammet, som også tilstilledes Lenin, krævede Vorovskij, at den sovjetiske regering tog ekstraordinære skridt til løsning af betalingsspørgsmålet, f. eks. ved at deponere guld i det danske gesandtskab i Petrograd, se UM. 79. D. 174. Gesandtskabet i Petrograd til UM 13. 3. 1918, no. 264.
31. IR. Ruslandssagen 1918. Kopi af skrivelse fra sekretæren for det sovjetiske landbrugsministeriums direktør (departementschef) til [EFU?], 20. 4. 1918. Se også sst. forskellig korrespondance mellem frøfirmaerne og Fællesudvalgets repræsentant i Berlin, Harald J. Nielsen.
32. 79. D. 174. Gesandtskabet i Petrograd til UM 13. 3. 1918, no. 264.

af februar givet udførselstilladelse for alle kalvemaver, opkøbt for dansk regning, hvis disses værdi inkluderedes i de ti millioner rubler, som indgik i det foreslåede kompensationsarrangement. Hermed var påny blevet opfyldt et dansk ønske, der daterede sig fra Den provisoriske regerings tid³³. Vel for at forstærke presset på den danske regering meddelte det sovjetiske landbrugsministerium, at det havde deponeret 12.5 millioner rubler på det danske gesandtskabs konto i en bank i Petrograd til udbetaling, så snart de bestilte frø blev effektueret³⁴.

Karakteristisk for den danske reaktion på de sovjetiske forslag var i begge tilfælde forsøg på at benytte den sovjetiske interesse i at få løst frøsagen til at aftvinge sig fordele i forsyningsmæssig henseende.

Kontakter med den private sektor i Sovjetrusland

Heller ikke dette andet sovjetiske initiativ blev realiseret trods principiel accept heraf fra de implicerede danske firmaer. Dette hang sammen med, at der så at sige optrådte private konkurrenter til de sovjetiske myndigheder på det danske marked.

Omtrent samtidig med den sovjetiske landbrugsministerielle repræsentants ankomst til Danmark kom danske erhvervskredse i forbindelse med to russiske forretningsmænd, Fernand G. Fjurer og David Lur'e, hvis planer om russiske varetillørsler lød mere tillokkende³⁵.

Allerede i februar havde udenrigsministeriet forhandlet med Erhvervenes Fællesudvalg for at erfare, om erhvervslivet havde forslag til en tilfredsstillende løsning på problemerne i forbindelse med betalingen for frøpartierne³⁶. Fællesudvalget havde ved denne lejlighed ladet udarbejde en liste over varer, det danske erhvervsliv var interesseret i at få fra Rusland³⁷, men der foreligger i øvrigt ikke spor af nogen synderlig aktivitet fra erhvervslivets side, før kontakten med de to russiske købmænd etableredes i april. Denne kontakt blev på den anden side indledningen til en bemærkelsesværdig aktivitet fra privat hold.

Den russiske baggrund for de to russiske forretningsmænds initiativ var indførelsen af statsmonopol på udenrigshandel ved dekret af 22.

33. IR. Ruslandssagen 1918. UM til EFU 28. 2. 1918.

34. UM. 79. D. 174. Gesandtskabet i Petrograd til UM 21. 4. 1918, no. 398.

35. De to russere var kendt af danske forretningsfolk med interesser i Rusland, se IR. Ruslandssagen 1918. Mødereferat dateret 18. 5. 1918.

36. UM. 79. D. 174. UM til gesandtskabet i Petrograd 18. 2. 1918.

37. Do, gesandtskabet i Petrograd til UM 23. 2. 1918, no. 199. Heri citeres UM's oplysninger om EFU, der bl. a. havde ønsket benzin, petroleum, smørelie, linolie, hørfrø og foderkager.

april. Dette blev signalet til en hektisk aktivitet blandt russiske forretningsfolk, der ved at afslutte kontrakter med udlandet (der ofte forudda-teredes) håbede på at kunne omgå monopolet og derved få realiseret nogle af deres værdier³⁸.

Den 30. april afholdtes det første af en række møder under Erhvervenes Fællesudvalgs auspici med deltagelse af repræsentanter for forskellige danske virksomheder med interesser i Rusland og de to russiske direktører. Grundlaget for dette møde havde oprindeligt været den tidligere nævnte frøsag og de forskellige forslag til dennes løsning. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at man nu fra visse erhvervsfolks side var langt mere interesseret i en ordning efter de retningslinier, den sovjetiske regering oprindeligt havde foreslået, altså en kombineret vareudvekslings- og kreditaftale.

Når interessen for at udnytte sovjetregeringens interesse i dansk valuta til at skaffe russiske varer til Danmark (i stedet for blot at lade betalingspørgsmålet ordne ved en valutatransaktion) nu yderligere var vokset, skal det givetvis ses på baggrund af de to russeres oplysninger om, at der i eller i nærheden af Petrograd fandtes store kvanta disponible varer af netop de kategorier, dansk erhvervsliv så hårdt havde brug for og til priser, som var acceptable³⁹. Betalingen herfor kunne ifølge russerne ske enten med danske, indefrosne tilgodehavender i Rusland⁴⁰ eller ved betaling i dansk valuta. Endelig kunne man måske koble betalingen sammen med frøsagen. Karakteristisk for Lur'es og Fjurers projekt var altså, at grundlaget for de russiske varetillørsler skulle være dansk valutakompensation⁴¹.

Tydeligt inspireret af denne nye interesse i danske erhvervskredse er udenrigsministeriets instruks til gesandten i Petrograd af 3. maj⁴². Mens man vel stadig står ved sin tidligere godtagelse af betalingspørgsmå-

38. Šiškin, *Sovetskoe gosudarstvo*, p. 92.

39. Der var tale om bl. a. smøreolie, hamp, hør, linoliefrø, fernis, harpiks, kobber, tin, messing, alkohol og bildæk, dvs. varer der var stærkt efterspurgt, også i Rusland!

40. Ved dekret af 14/27. 12. 1917 var de russiske banker blevet nationaliseret, og den 29. 12. var der blevet indført stop for indfrielse af værdikuponer, se UM. 133. L. 1. Gesandtskabet i Petrograd til UM 1. 3. 1918. Dekretet er trykt i *Dekrety sovetskoi vlasti*, Tom. I. (Moskva 1957), p. 230.

41. IR. Ruslandssagen 1918. Mødereferat 30. 4. 1918. Deltagerne i mødet var Rambusch, Harald J. Nielsen (begge repræsenterende EFU), Th. Jensen og direktørerne Woldbye og Fasting fra Sibirisk Kompagni.

42. I en skrivelse fra udenrigsministeriet til Industrirådet af 17. 5. 1918 henvises der udtrykkeligt til forhandlinger mellem ministeriet og rådet om sagen og om viderebefordring af de af Industrirådet foreslåede telegrammer til Petrograd-gesandtskabet, se UM. 79. D. 174.

lets ordning ved hjælp af russisk valuta, lægges hovedvægten nu på at udnytte frøsagen til at skaffe Danmark forsyninger fra Rusland. Det hed således i instruksen, at hvis valutatransaktionen ikke omgående kunne realiseres, »vil den tidligere Ordning om direkte Vareudveksling være meget ønskelig, maaske endog for danske almene Interesser at foretrække«. Man var nu altså fra dansk side i virkeligheden vendt tilbage til det sovjetiske januar-forslag under indtryk af erhvervslivets ønsker, det forslag man i sin tid havde afvist som værende for risikofyldt⁴³. Der var ifølge udenrigsministeriets instruks nu mulighed for med kort varsel at sende fornøden dansk tonnage direkte til Petrograd for afhentning af de betydelige mængder varer (der omtales de af Lur'e og Fjurer nævnte kategorier), der fandtes til »evt. antagelige Priser«. Det danske forslag gik mere konkret ud på, at sovjetregeringen skulle udbetale ejerne af de (beslaglagte) varer, som danske opkøbere ønskede at overtage, værdien af disse varer og være de danske opkøbere behjælpelig med transport og indskibning af de således frigjorte varer. Så snart varerne var indladet i danske eller svenske skibe, ville et konsortium af danske firmaer betragte frøsagen som værende ude af verden.

Udover dette, som i realiteten implicerede en dansk anerkendelse af sovjetregeringens beslaglæggelse af allerede opkøbte varer, ønskede udenrigsministeriet, at gesandten skulle forsøge at opnå udførselslicens for yderligere varepartier, således at man ikke indskrænkede sig til at blive inden for rammerne af frøpartiernes værdi. Endelig skulle der opnås tilladelse til at trække på beslaglagte danske tilgodehavender i russiske banker. Hvis der kom positive reaktioner fra sovjetisk side, ville erhvervslivet omgående sende repræsentanter til Petrograd for hurtigst mulig gennemførelse af opkøbene⁴⁴.

Dette danske forslag, der grundlæggende var i overensstemmelse med det oprindelige sovjetiske, men desuden karakteriseret ved sit videregående sigte, indtraf imidlertid for sent. I begyndelsen af maj erklærede den sovjetiske regering, at man betragtede forhandlingerne som afbrudte, og at Danmark ved ikke at have svaret velvilligt (underforstået: på det sovjetiske forslag om dansk statskredit) havde handlet uvenligt. Frøet kunne nu ikke mere komme til anvendelse i dette forår. Man var ganske vist stadig interesseret i frøpartierne, men mente til efteråret at

43. Scavenius karakteriserede da også 3. maj-forslaget som værende i overensstemmelse med »det herfra for tre Maaneder siden fremsendte«, citeret i UM til Industrirådet 17. 5. 1918, UM. 79. D. 174.

44. IR. Ruslandssagen 1918 og UM. 79. D. 174. b. UM til gesandtskabet i Petrograd 3. 5. 1918.

være i besiddelse af så megen dansk valuta, at man ikke ville behøve den danske regerings kredit ⁴⁵.

Endnu før man kendte til sovjetregeringens afbrydelse af forhandlingerne, havde imidlertid interesserede danske virksomheder via Erhvervenes Fællesudvalg aftalt et projekt af mere privat karakter med de to russiske forretningsmænd, Lur'e og Fjurer, der havde presset voldsomt på for at få sagen afsluttet, bl. a. under henvisning til, at Sverige og Tyskland var i færd med at foretage opkøb i Rusland. Hastværket kan imidlertid også hænge sammen med, at man nu var vidende om, at myndighederne i Petrograd havde konfiskeret en stor mængde varer, beliggende i Petrograd havn ⁴⁶. Skulle man have varer ud af landet, måtte der handles hurtigt. Projektet byggede på den forudsætning, at Erhvervenes Fællesudvalg skulle formidle kontakten til interesserede danske virksomheder, som igen skulle udpege de varer, mængder og priser, man var interesseret i. Fællesudvalget skulle desuden ordne de praktiske ting som betalingsmåde og fremskaffelse af tonnager. Til gengæld ville russerne skaffe de ønskede varer til Petrograd og ved hjælp af Fællesudvalgets anbefaling og det danske gesandtskabs medvirken opnå de nødvendige udførseltilladelser hos de sovjetiske myndigheder. For dette arbejde skulle de have 10 % i kommission af værdien af de eksporterede varer ⁴⁷.

45. UM. 79. D. 174. Gesandtskabet i Petrograd til UM 10. 5. 1918. no. 413, med ref. til UMs instruks af 3. 5. Se også UM til Industrirådet 17. 5. 1918. Scavenius ledsagede meddelelsen herom med sin personlige beklagelse over udfaldet af denne »for Danmark saa fordelagtige Sag«. Der synes ikke at have været fuldkommen enighed i den sovjetiske administration om afvisningen. Såvel i sovjetisk presse som i en skrivelse fra det sovjetiske landbrugsministerium til dets repræsentant i Danmark, departementschef Oržickij, af 21. 5. hed det, at der var opnået enighed om russiske varer som betaling for de danske frøleverancer, se UM. 79. D. 174. b. Th. Jensen til UM 20. og 26. 6. 1918 med bilag.

46. IR. Ruslandssagen 1918. UM til Industrirådet 11. 5. 1918. Den 26. 4. 1918 havde gesandtskabet i Petrograd meddelt udenrigsministeriet, at Petrograd-myndighederne ved dekret af 18. 4. havde konfiskeret alle varer på Gutuevskij-toldboden i Petrograd, ankommet før 1. 10. 1917, og rekvireret siden ankomne varer. Den 27. 5. kunne gesandtskabet meddele, at de sovjetiske myndigheder var begyndt at evakuere de beslaglagte varer til det indre af landet uden at underrette ejerne herom, se UM. 79. H. 82. Gesandtskabet til UM 26. 4. og 27. 5. 1918. Ifølge handelsattachéen ved gesandtskabet rummede denne sag »kolossale danske Interesser«, se UM. 65. I 19. Skrivelse til UM af 27. 9. 1918, no. 19.

47. IR. Ruslandssagen 1918. Referat af møde 14. 5. 1918 og diverse skrivelser mellem Lur'e/Fjurer og EFU. I mødet den 14. 5. deltog flg. fra EFU/Industrirådet: Rambusch, Lange, C. F. Jarl, G. Waidtløv (hhv. formand og medlem af Industrirådets smørelieudvalg), H. P. Prior, M. A. Abrahamson og Aage Møller (sekretær i EFU). Følgende virksomheder var direkte repræsenteret: Stilling-Andersen, Sibirisk Kompagni, Glad og Co., De danske Spritfabrikker og De

Udover de to russiske købmænd ønskede de interesserede danske firmaer imidlertid også at have en repræsentant i Petrograd til overvågelse af indkøbene og forsendelsen af varerne. Hertil blev valgt G. Oppenheim fra Glad og Co., som var blandt de implicerede firmaer. Men også Erhvervenes Fællesudvalg ønskede at få førstehåndskendskab til forholdene i Rusland under de nye vilkår for økonomisk aktivitet, som sovjetregeringen havde skabt. Fællesudvalget udpegede til dette formål den både med landet og sproget kyndige ingeniør Lange fra Industrirådets Eksportbureau ⁴⁸.

Erhvervenes Fællesudvalgs aktiviteter.

Langes rejse til Sovjetrusland

Sideløbende med dette projekt af mere privat karakter (men med Erhvervenes Fællesudvalg som teknisk/administrativ assistance), hvis basis var russiske leverancer mod dansk valutakompensation, og hvis kortsigtede karakter også understregedes af den kendsgerning, at de danske firmaer ønskede transaktionen afsluttet i løbet af ganske få uger ⁴⁹, havde Erhvervenes Fællesudvalg og interesserede virksomheder imidlertid allerede et nyt under forberedelse. Dette nye projekt var i dets til grund liggende principper klart afvigende fra det oven for omtalte. Under forhandlingerne med Lur'e og Fjurer var spørgsmålet om mulige danske kompensationsvarer flere gange blevet drøftet ⁵⁰. Især lagde russerne

forenede Papirfabrikker. Prior fra Industrirådet var tillige direktør for Nordisk Kabel- og Traadfabrikker.

48. IR. Ruslandssagen 1918. Referater af møder den 18. og 21. 5. 1918; fuldmagter fra de implicerede firmaer til Oppenheim af 22. 5. 1918; erklæringer fra samme firmaer af 21. og 22. 5. 1918 om villighed til at købe på de med russerne aftalte betingelser af 16. 5. 1918; EFU til Lur'e 4. 6. 1918, bilagt fortegnelse over interesserede virksomheder, ønskede varer, mængder og maksimale priser. De implicerede firmaer var flg.: De forenede Papirfabrikker (interesseret i harpiks), Stilling-Andersen (hamp, hør og tarme), De danske Oliemøller og Sæbefabrikker (hørfør), Foreningen af danske Spiritusfabrikanters Fællesindkøb (kartoffelråsprit), Glad og Co. (smøreolie), Nordisk Kabel- og Traadfabrikker (kobber) og Alfred Olsen (smøreolie og harpiks). Endelig var Adams Transport Co. interesseret i at medvirke ved befordringen af gods og varer til og fra Petrograd og ville sende en af dets direktører (Ingwersen) til Petrograd for på stedet at ordne alt fornødent i så henseende. Se de omtalte firmaers skrivelser til EFU af 15. og 16. 5. 1918. I pressen annoncerede Adam om transport af gods og varer til Petrograd, se »Berlingske Tidendes Tillæg om Handel og Søfart« for 18. 5. 1918.

49. IR. Ruslandssagen 1918. EFU til Lur'e 4. 6. 1918 og Lur'e til EFU 7. 6. 1918.

50. På mødet den 30. april havde man diskuteret muligheden af at eksportere kondenseret mælk og sukker.

vægt på danske tilsagn om levnedsmidler, og Erhvervenes Fællesudvalg havde lovet at gøre, hvad man kunne for at fremskaffe sådanne som delvis kompensation⁵¹.

Men også danske forretningsfolk kom snart til at indse betydningen af dansk varekompensation, hvis planerne om russiske tilførsler og frigivelse af de konfiskerede varer nogensinde skulle lykkes. Den russiske baggrund for ønsket om vareudveksling på kompensationsbasis var dels den ovenfor omtalte konfiskering af varer i Petrograd, forholdsregler der havde vist sig at ramme forskellige danske virksomheder meget hårdt; dels en alvorlig forværring i forsyningssituationen i det af sovjetregeringen kontrollerede Rusland efter iværksættelsen af den kombinerede udenlandske intervention og interne opstand. Et udslag heraf var annulleringen i begyndelsen af juni af allerede udstedte eksportlicenser i Petrograd-området⁵², en forholdsregel der på det nærmeste fjernede grundlaget for Lur'es og Fjurers projekt. Fra nu af pressede de ramte virksomheder på – også over for danske myndigheder – for at få deres kapital i form af beslaglagte eller bundne varer frigjort.

På et møde i Erhvervenes Fællesudvalg den 14. juni informerede forskellige virksomhedsledere om den nye situation og deres personlige erfaringer mht. at hjemtage forsyninger fra Rusland. Rambusch, der havde spillet en ledende rolle under tilkomsten af det første projekt, orienterede om det sovjetiske princip, at man ikke ville handle med individuelle firmaer, men kun med Industrirådet. Selv om Rambusch afviste dette krav, betydede han ikke desto mindre de danske virksomhedsledere, at danske opkøb nu måtte organiseres ved fælles optræden af interesserede firmaer gennem Erhvervenes Fællesudvalg. Ligeledes blev det på mødet gjort klart, at det ikke ville være muligt at foretage opkøb i Rusland uden om det sovjetiske statsmonopol. Under de nye vilkår for eksport af russiske varer gjaldt det derfor ikke så meget om at fremskaffe russiske varer (et hovedpunkt i Lur'es og Fjurers projekt) som om at finde ud af, hvilke danske kompensationsvarer, der kunne komme på tale for til gengæld at få frigjort danskejede, allerede opkøbte varer i Rusland. På basis af Industrirådets undersøgelser kunne Rambusch oplyse, at der bl.

51. IR. Ruslandssagen 1918. EFU til Fjurer 17. 5. 1918; referat af møde den 14. 5. 1918.

52. Efter dekretet af 22. 4. 1918 om nationalisering af udenrigshandelen faldt tidligere udstedte eksportlicenser ikke automatisk bort. Kommissariatet for handel og industri gik således i en instruks til Petrograd-afdelingen ind for, at licenser fra før 22. 4. skulle bevare deres gyldighed, se Šiškin, *Sovetskoe gosudarstvo*, p. 91. Men forskellen mellem dekreternes og virkelighedens verden var ofte meget stor.

a. fandtes landbrugsmaskiner disponible for eksport til en værdi af 4–5 millioner kroner. Mens andre mødedeltagere supplerede med oplysninger om andre kategorier af industrivarer, nævnte adskillige også danske levnedsmidler som muligt kompensationsobjekt (sukker, oksekød, smør, bouillonterninger) ⁵³. Et yderligere incitament til forsøg på at realisere en vareudveksling var den voksende arbejdsløshed, kombineret med forholdsvis rigelighed af visse råvarer ⁵⁴. Tyngdepunktet i de danske Ruslands-interesser var hermed i færd med at forskyde sig fra ønskerne om *russiske* varetilførsler som det dominerende til interesse i at få frigjort *dansk* kapital, bundet i beslaglagte varepartier.

I sammenhæng med disse nye planer skal ses Erhvervenes Fællesudvalgs repræsentant, Hjalmar Langes rejse til Rusland fra slutningen af maj til begyndelsen af juli. Det er muligt, at det oprindelige formål med rejsen havde været at yde assistance ved Lur'es og Fjurers opkøb samt undersøge muligheden for sin ansættelse ved gesandtskabet som dansk industris repræsentant ⁵⁵. Men hertil føjede der sig snart andre og vigtigere hensyn. I sin redegørelse for forløbet af rejsen omtaler Lange selv tre formål: for det første helt generelt at undersøge muligheden for en genoptagelse af handelsforbindelsen mellem Danmark og Rusland; for det andet og tredje specielt at bistå danske firmaer, der enten allerede havde købt eller agtede at købe russiske varer, nødvendige for dansk erhvervsliv. Men desuden nævner Lange, at rejsen alene af den grund var blevet nødvendig, at den sovjetiske regering havde nationaliseret udenrigshandelen. Herved var det private initiativ blevet stillet på helt bar bund ⁵⁶. Der ses her en umiddelbar forbindelse til overvejelserne på mø-

53. IR. Ruslandssagen 1918. Referat af møde i EFU ang. vareudveksling med Rusland, dateret 14. 6. 1918; Industrirådets Eksportbureaus spørgeskemaer om landbrugsmaskiner rede til eksport. Direktørerne Th. A. Svanholm fra Vacuum Oil og Ingwersen fra Adams Transport Co. spillede en fremtrædende rolle på mødet. Det var Ingwersen, der informerede om annulleringen af eksportlicenserne i Petrograd og om den skærpede rekvisitionspolitik. Vacuum Oil synes at have givet stødet til det nye initiativ ved sin henvendelse til EFU. Begge firmaer havde interesse i at få realiseret store varepartier, der befandt sig i Rusland, men som manglede udførselstilladelser.

54. UM. 79. D. 174. EFU til UM 7. 11. 1918.

55. IR. Ruslandssagen 1918. EFU til Fjurer 17. 5. 1918. UM. 34. 0. 120. EFU til UM 23. 5. 1918. I sidstnævnte skrivelse redegjorde EFU for de forhandlinger, der havde været ført mellem interesserede danske firmaer og EFU på grundlag af de to russeres tilbud. Heri underrettedes UM også om, at Lange skulle undersøge muligheden for etableringen af en direkte skibsforbindelse mellem København og Petrograd. Grosserer-Societetets forhandlingsprotokol for 21. 3. 1918. Hjerl Hansens oplysninger om, at industrien ønskede en ingeniør ansat ved gesandtskabet i Petrograd.

56. IR. Ruslandssagen 1918. Langes beretning, dateret hhv. 18. og 23. 7. 1918.

det den 14. juni: i den nye situation, fremkaldt af sovjetregeringens politik, var det nødvendigt med forhandlinger på officielt plan for dels at redde danske virksomheder, der var kommet i vanskeligheder med de opkøb, de nu ikke kunne få realiseret, dels at skaffe forsyninger til dansk erhvervsliv. Disse to sæt interesser *kunne* forenes, men der kunne også nemt opstå situationer, hvor de ville komme i konflikt med hinanden. Et tredje sæt interesser, Langes rejse kunne tjene, var naturligvis visse virksomheders ønske om et afsætningsmarked i Sovjetrusland.

Allerede den kendsgerning, at Langes rejse skulle gå over Berlin, hvor en sovjetisk økonomisk delegation befandt sig, i stedet for som virksomhedernes repræsentant, Oppenheim, at rejse over Sverige, viser, at der var tale om fra Fællesudvalgets side at opnå direkte kontakt med sovjetregeringen. Langes rejse skal altså ses i sammenhæng med de nye overvejelser om vareudveksling på kompensationsbasis, udsprunget af danske interesser i at få frigjort betydelige, bundne kapitaler i Rusland. Sigtet var en aftale mellem den sovjetiske regering og Fællesudvalget. Det nye initiativs formål og bagved liggende interesser var dermed af en helt anden karakter end Lur'es og Fjurers projekt.

Efter at have ført indledende drøftelser med den sovjetiske delegation i Berlin under ledelse af Krasin, der i nærmeste fremtid skulle overtage ledelsen af Kommissariatet for handel og industri i Moskva⁵⁷, koncentrerede Lange sin indsats i Rusland i forhandlinger med centralregeringen i Moskva, i øvrigt tilskyndet hertil af den danske gesandt i Petrograd, der ifølge Lange gav udtryk for stor tilfredshed med Fællesudvalgets initiativ. I forhandlingerne deltog også fra dansk side generalkonsul Haxthausen, Moskva.

Resultatet af Langes forhandlinger med de sovjetiske myndigheder blev et forslag til en overenskomst om vareudveksling mellem Danmark og Rusland. Sandsynligvis repræsenterer forslaget et kompromis mellem Lange og Kommissariatet for handel og industri⁵⁸; det opererer med et kompenationssystem, hvor varekompensation skulle være hovedreg-

57. Krasin lovede Lange at forelægge Lenin sagen om genåbningen af handelen med Danmark. Også den sovjetiske Skandinaviensrepræsentant, Vorovskij, ville blive tilkaldt til rådslagning i Moskva. Lange må have imponeret Krasin med sine redegørelser for udenrigshandelens organisation i Danmark, idet sidstnævnte bad Lange sørge for, at EFU sendte nogle folk til Moskva for dér at organisere Ruslands udenrigshandel! Se IR. Ruslandssagen 1918. Lange til EFU 4. 6. 1918.

58. Udkastet har påtegningen: »Sovjetregeringens med Ing. Lange udarbejdede Forslag til Handelsoverenskomst med EFU Juli 1918«, se IR. Ruslandssagen 1918.

len. I tilfælde af skævhed mellem eksport og import skulle der udlignes med dansk valuta. Man har tilsyneladende kun regnet med den mulighed, at den russiske eksport til Danmark var større end omvendt, det vil med andre ord sige, at Danmark forudsås at få overskud hvad angår vareforsyning. Op til 50 % af de russiske forsyninger kunne opnås uden dansk modydelse i varer. De kontraherende parter skulle være den sovjetiske regering og Erhvervenes Fællesudvalg. Alle danske indkøb i Rusland skulle gå via Udvalget, og i selve Rusland skulle det danske general-konsulat i Moskva være formidler af varestrømmen. Russiske varer måtte ikke reeksporteres uden tilladelse fra Moskva. En vigtig artikel drejede sig om dansk kapital i russiske banker og i danske virksomheder i Rusland. Herom hed det, at normalt kunne sådanne tilgodehavender ikke anvendes til betaling for vareopkøb. Undtagelsesvis kunne dog regeringen dispensere fra denne regel. Det skulle derimod være muligt at frigøre danske tilgodehavender til investeringer i virksomheder i Rusland, som regeringen i Moskva på forhånd havde godkendt. Endelig indeholder forslaget en række bestemmelser til sikring mod rekvisition af varer, købt for dansk regning, men endnu ikke færdigeksporteret fra Rusland⁵⁹. I sine kommentarer til Erhvervenes Fællesudvalg mente Lange konkluderende, at det – som forholdene lå – ikke (som i Lur'es og Fjurers projekt) drejede sig om at fremskaffe russiske varer. Af sådanne havde danske firmaer i Rusland opkøbt store kvanta; der var rigeligt til at dække Danmarks forbrug for ét år af hør, hamp, kobber, messing, aluminium, bly, tin, asbest, jern, stål, mineralske olier og kalvemaver. Det, det skortede på, var udførselstilladelser. Og her var det afgørende, om Danmark kunne yde Rusland noget til gengæld. Især ville danske levnedsmidler være af interesse (ifølge Lange døde der alene i Petrograd dagligt ca. 400 børn af sult, og oliekrager var blevet brugt som menneskeføde), men også landbrugsmaskiner, værktøj, mejerimaskiner og søm var efterspurgte⁶⁰.

Som det vil ses, var dette forslag i sin karakter langt mere omfattende end de forskellige projekter, der hidtil havde været forhandlet om, dels mellem den danske og sovjetiske regering, dels mellem private danske virksomheder og russiske forretningsfolk. Mens man hidtil udelukkende havde forhandlet om forskellige, specifikke varepartier, og hvor et meget væsentligt formål havde været at få løst et mellemværende mellem den

59. Lange fik dog også tid til at bistå danske firmaer i Rusland med at få frigjort forskellige varepartier, der tidligere havde opnået eksporttilladelse, se UM. 79. D. 174. b. Rusisk Eksport Kompagni til UM 18. 11. 1918.

60. IR. Ruslandssagen 1918. Bilag til Langes beretning af 18/23. 7. 1918.

sovjetiske stat og et par danske frøfirmaer, var der i det nye forslag tale om en generel overenskomst om vareudveksling og med officielle instanser i begge lande som kontrahenter ⁶¹. Men hertil kom, at forslaget også indeholdt bestemmelser, der implicerede en principiel sovjetisk anerkendelse af dansk ejendomsret til beslaglagte eller indefrosne tilgodehavender og til danskejet ejendom i det hele taget, omend ikke en anerkendelse af en ubegrænset dispositionsret herover. Også bestemmelserne om mulighederne for danske investeringer i Sovjetrusland er interessante. De er et tidligt eksempel på sovjetisk interesse i vestlig kapitaltilførsel og på muligheder for koncessioner i Sovjetrusland, begge dele noget, der i øvrigt først for alvor manifesterede sig i sovjetisk politik efter borgerkrigs- og interventionsperioden ⁶².

Reaktionerne på Erhvervenes Fællesudvalgs initiativer

Erhvervenes Fællesudvalgs initiativ, eller rettere resultatet heraf, fremkaldte imidlertid heftige reaktioner fra de i Lur'es og Fjurers projekt involverede personer og fra modstandere af et mere officielt samkvem med sovjetregeringen. Allerede før Langes afrejse protesterede Lur'e over for Rambusch, idet han mente, at resultatet ville blive kæmpemæssige pristigninger, fordi sovjetregeringen ville få det indtryk, at det var en sag, man i Danmark tillagde megen vægt. Hele »planen« kunne herved blive ødelagt ⁶³. Også de danske firmaers repræsentant, Oppenheim, kritiserede skarpt beslutningen om at sende Lange til Rusland og dennes forhandlinger med sovjetregeringen om en »almindelig dansk-russisk handelsoverenskomst«, noget der lå uden for det oprindelige program om valutakompensation. Oppenheims kritik var dels af ideologisk/moralsk karakter, dels af mere pragmatisk art: han fandt det betænkeligt, at den danske regering og Erhvervenes Fællesudvalg som officiel dansk institu-

61. Et helt konkret forslag, stillet af kommissariatet og anbefalet af Lange gik ud på en første udveksling af 100 tons kobber, 50 tons tin, 50 tons hør, 50 tons hamp og 50 tons harpiks til gengæld for disse varers værdi fordelt på 1/3 levnedmidler, 1/3 landbrugsmaskiner og 1/3 søm. Denne udveksling kunne realiseres ved at sende et dansk skib til Petrograd med de danske varer og lade det returnere med de russiske.

62. Sovjetregeringen synes også at have været interesseret i dansk kapital og teknik til konstruktion af et net af radiotelegrafstationer i Rusland, se IR. Ruslandssagen 1918. Repræsentant for EFU (= Lange?) til S. A. Posochov 21. 6. 1918.

63. IR. Ruslandssagen 1918. Lur'e til Rambusch 23. og 25. 5. 1918 og Rambusch til Lur'e 24. og 28. 5. 1918. Rambusch informerede ikke de danske firmaers kontaktperson om det egl. formål med Langes rejse.

tion forhandlede og afsluttede kontrakt med »et saadant Komplot som f. t. regerer derovre«. De private firmaer var langt bedre i stand til at bruge de »mere virkningsfulde midler«, som efter Oppenheims opfattelse var nødvendige for at opnå resultater. Værdien af en officiel overenskomst ville desuden være tvivlsom, idet sovjetregeringen ikke kunne få sine underordnede instanser til at respektere dens politik. Det eneste, man havde fået ud af Langes forhandlinger med sovjetregeringen (hvis betingelser iøvrigt var uacceptable) var, at Lur'es og Fjurers projekt var strandet, idet de sovjetiske myndigheder nu henviste til, at alle spørgsmål om handel med Danmark måtte hvile, indtil overenskomsten med Erhvervenes Fællesudvalg var kommet i orden ⁶⁴.

Også det officielle Danmarks repræsentanter i Rusland tog skarpt afstand fra Langes forhandlinger. Vicekonsul Edström i Moskva følte sig krænket over, at Lange ikke havde henvendt sig til ham, men derimod til Haxthausen, og at han ikke havde underrettet ham om formålet med hans forhandlinger med »disse Herrer Bolscheviker«. Edström frygtede, at Langes ukendskab til de virkelige forhold i Rusland og hans – som Edström opfattede det – uholdbare illusioner om muligheden for at etablere handelsforbindelse med Rusland var en fare, og at erhvervsorganisationerne i Danmark burde advares ⁶⁵. I en rapport til udenrigsministeriet umiddelbart efter Langes hjemkomst gav gesandten i Petrograd udtryk for sin dybeste mistillid til Lange og resultatet af dennes forhandlinger. Scavenius' modstand mod forslaget til en vareudvekslingsoverenskomst skyldtes dog ikke modvilje mod Erhvervenes Fællesudvalgs forsøg på at bistå danske virksomheder, men utilfredshed med den måde, dette skulle finde sted på.

Også Scavenius' indvendinger er en blanding af moralske og mere pragmatiske argumenter ⁶⁶. Kernen i hans argumentation lyder således: Betimeligheden af at afslutte overenskomst afhænger af, hvordan »man ser paa det nuværende Regimente, og ganske særligt af hvorlænge man mener, dette Regimente vil vare. For dem, der betragter Bolshevikerne

64. IR. Rusland. Oppenheims beretning om sin rejse til Rusland juni–september 1918, aflagt på møde i EFU 7. 10. 1918. Oppenheim hentyder sandsynligvis til bestikkelse og andre illegale metoder.

65. UM. GAP. 29. Russisk Export til Danmark. Ingeniør Langes Rejse. Edström til Harald Scavenius 8/21. 6. 1918.

66. Lange havde fået det indtryk, at Scavenius fuldt ud støttede hans rejse og dennes formål, ja endog havde tilskyndet ham til at tage til Moskva for dér at forhandle med centralregeringen. Lange og Scavenius havde haft indgående drøftelser om, hvordan danske interesser bedst kunne varetages, se IR. Ruslandssagen 1918. Langes beretning.

som en Bande Røvere, hvis effektive Magt paa Grund af deres forfejlede Politik hver Dag svinder ind, maa Afslutningen af en Handelsoverenskomst staa som uheldig«. Scavenius frygtede, at Danmark ville kompromittere sig over for det Rusland, der ville følge efter bolsjevikernes fiasko. Der er ingen som helst tvivl om, at den danske gesandt betragtede bolsjevikkerne som en bande røvere, og at han mente, at deres dage var talte. Han hævdede ydermere, at dette synspunkt deltes af alle bosiddende danske i Rusland. Omvendt er der heller ingen tvivl om, at han sigtede til Lange, når han talte om »dem paa den anden Side, der har Sympati med Bolshevikerne og derfor ser alt gennem forskønnede Brilller«, og som derfor gik ind for en overenskomst med sovjetregeringen⁶⁷.

Bortset fra disse grundlæggende indvendinger var gesandten også af den opfattelse, at Langes forhandlinger havde blokeret alle bestræbelser på at skaffe russiske varer til Danmark. Hertil kom, at han fandt selve forslaget til overenskomst ganske uantageligt, fordi det bl. a. efter hans opfattelse indeholdt en stiltiende dansk anerkendelse af bolsjevikernes ret til at indefryse private tilgodehavender, noget han som dansk gesandt officielt havde protesteret imod, og fordi der ikke var opnået et sovjetisk forhåndstilsagn om at ophæve annulleringen af én gang givne udførselstilladelser⁶⁸.

Man kan her identificere to principielt forskellige grundopfattelser af, hvordan man skulle forholde sig over for det nye regime i Rusland. I sommeren 1918 stødte disse to opfattelser for første gang sammen, men man kan følge denne modsætning op gennem årene. Den retning, Harald Scavenius var talsmand for, var karakteriseret ved en overbevisning om, at ethvert skridt, som kunne tænkes at forlænge »røverbandens« politiske liv, ville være skæbnesvangert. Risikoen ville øges for, at den sygdom, bolsjevikkerne var bærere af, ville brede sin smitte ud over Rus-

67. Lange havde f. eks. skrevet til EFU i anledning af levnedsmiddelmangelen og krigsågerkarlenes udnyttelse heraf, at »der heldigvis daglig bliver skudt flere« ågerkarle af myndighederne, se IR. Ruslandssagen 1918. Lange til EFU 4. 6. 1918.

68. UM. 6. D. 28. Scavenius til UM 29. 7. 1918. På eget initiativ havde Scavenius ladet landbrugskonsulent Otto Nielsen betyde sovjetregeringen, at den ikke skulle forvente nogen overenskomst med de danske erhverv, før den havde opfyldt allerede indgåede forpligtelser, dvs. i første række ophævet annulleringen af eksportlicenserne. Scavenius skønnede, at det ville være muligt at sætte dette krav igennem, fordi regeringen af politiske årsager stærkt ønskede en overenskomst med Danmark. Det var dog ikke Scavenius' mening, at Danmark efter sådanne sovjetiske indrømmelser skulle skride til indgåelse af en overenskomst: ved sovjetregeringens opfyldelse af sine forpligtelser blev erhvervene på ingen måde bundet til at afslutte overenskomst!

lands grænser. Den anden retning, som Hjalmar Lange – og med ham i alle fald dele af erhvervslivet på dette tidspunkt – repræsenterede, var naturligvis på ingen måde tilhænger af det politiske og sociale system, bolsjevismen stod for. Men dels var der påtrængende, kortsigtede interesser at varetage, uanset farven på den russiske regering. Dels synes i hvert fald Lange at have haft den opfattelse, at bolsjevikkerne ville »komme til fornuft«, dvs. opgive deres mere vidtgående foranstaltninger til samfundets revolutionering og vende tilbage til mere »normale« forhold ⁶⁹.

De to opfattelser delte sig imidlertid også efter en forskellig vurdering af det kontante indhold i resultaterne af Langes rejse. Mens Scavenius mente, at de sovjetiske indrømmelser var for små, må Lange have ment, at forslaget var værd at arbejde videre med. Om det meget afgørende spørgsmål: muligheden for at få frigjort dansk kapital, bundet i varepartier i Rusland, tier overenskomstforslaget. På den anden side udelukkes muligheden ikke, og det forhold, at man kalkulerede med op til 50 % større russiske tilførsler til Danmark end danske til Rusland, indicerer en mulig løsning af problemet.

Langes og Kommissariatet for handel og industris forslag til en overenskomst blev aldrig realiseret. Dette synes dog ikke så meget at have været resultatet af Harald Scavenius' indvendinger; selv om den danske gesandt synes at have opfattet sig som dansk erhvervslivs talsmand, har erhvervslivet næppe haft samme opfattelse ⁷⁰, i alle fald ikke på dette tidspunkt. Så sent som den 10. august arbejdede udenrigsministeriet med sagens realisering, og erhvervslivets bekymringer på dette tidspunkt gjaldt formodede tyske planer om at styrte bolsjevikkerne. I så fald ville Langes forhandlinger i Moskva have været forgæves ⁷¹.

Derimod kom Danmark under pres fra vestlige stormagter, især England. Anderledes kan man vanskeligt tolke Erhvervenes Fællesudvalgs beklagelse over for sovjetregeringen af, at mulighederne for dansk eksport til Rusland (og dermed muligheden for en varekompensationsaftale) var

69. IR. Ruslandssagen 1918. Langes beretning. Lange nævner her, at Krasin over for ham havde givet udtryk for, at bolsjevikkerne var gået for langt. Meddelelser om, at bolsjevikkerne ville vende tilbage til det gamle økonomiske system, dukkede med mellemrum op i pressen, se f.eks. »Nationaltidende« 25. 5. 1918. Også Rambusch havde på mødet den 16. 6. 1918 givet udtryk for, at han ikke anså det nuværende system for et varigt fænomen.

70. Det er ikke lykkedes at finde noget om udenrigsministeriets bedømmelse af Langes hjembragte forslag til overenskomst. Dette hænger efter alt at dømme sammen med, at den relevante aktpakke i UM. 65. I 19 er gået tabt.

71. IR. 7/EF 2. 1917–1918. Korrespondance, ind- og udgået. Lange til Foss 10. 8. 1918.

blevet formindsket betydeligt, dels ved indførelse af en britisk klausul på svenske råmaterialer, der tilførtes Danmark, dels som følge af, at »den politiske Udvikling ogsaa vanskeliggjorde Eksporten herfra«⁷². »Den politiske udvikling« blev i løbet af sommeren 1918 kendetegnet ved en stadig mere skærpet konflikt mellem sovjetregeringen og de vestlige stormagter, og et deraf følgende ønske fra de sidstes side om at isolere Sovjetrusland⁷³.

Det var imidlertid ikke alene en vareudvekslingsaftale mellem Erhvervenes Fællesudvalg og den sovjetiske regering inden for rammerne af en almindelig handelstraktat mellem Danmark og Rusland, som ikke var politisk gennemførlig i efteråret 1918. Den 24. oktober 1918 ville handelstraktaten af 9. marts 1895 mellem Danmark og Rusland udløbe, idet denne var blevet opsagt med et års varsel af Den provisoriske regering den 24. oktober 1917⁷⁴. Efter dette tidspunkt ville man altså være i en situation, der helt manglede et retsgrundlag for økonomisk samkvem mellem de to lande, hvor meget dette så måtte være værd under de kaotiske forhold i Rusland. Danske erhvervskredse må imidlertid have ment, at det ville være af værdi fortsat at have et sådant grundlag og foretog henvendelse til udenrigsministeriet i sagen⁷⁵. Allerede i begyndelsen af august havde udenrigsministeriet anmodet gesandten i Petrograd om at oplyse, hvilke muligheder der efter hans skøn var for evt. foreløbige arrangementer mellem Danmark og de forskellige russiske statsdannelser i betragtning af det tilstundende udløb af den eksisterende traktat⁷⁶. Gesandtens råd til den danske regering var helt på linie med hans vurdering af erhvervenes ønsker om vareudvekslingsarrangement: under de herskende tilstande ville ethvert forsøg på selv foreløbige arrangementer være frugtesløst. Al import blev beslaglagt, og al eksport var i praksis annulleret. En overenskomst med sovjetregeringen ville derfor ikke blive overholdt. Men hertil kom det efter Harald Scavenius' opfattelse meget væsentlige, at den danske regering ikke havde anerkendt bolsje-

72. Konsulatsarkivet Moskva. II. EFUs instruks og fuldmagt til Haxthausen af 19. 8. 1918.

73. Se f. eks. herom Haxthausens rapport om den forværring i forholdet mellem sovjetregeringen og Entente-regeringerne, der fandt sted under hans fravær fra Moskva i sommeren 1918, UM. 52. Moskva. 9. Rapport dateret 5. 11. 1918. Mere udførligt om samme emne i R. H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations 1917-1921*. Vol. I (Princeton 1961), pp. 239 ff. og Šiškin, *Sovetskoe gosudarstvo*, pp. 74 ff. Den 1. august besatte britiske styrker Archangelsk, hvorved den egentlige intervention tog sin begyndelse.

74. UM. 64. Dan. 65. Gesandtskabet i Petrograd til UM 27. 10. 1918.

75. Do, Foss til Sthyr i UM, 16. 9. 1918.

76. Do, UM til gesandtskabet i Petrograd 6. 8. 1918.

vik-regeringen⁷⁷. Hermed ville gesandten gøre opmærksom på, at afslutningen af en egentlig handelstraktat – også en foreløbig – involverede anerkendelsen af sovjetregeringen, og at det alene af den grund var udelukket at tage et sådant skridt. Udenrigsministeriets svar på Industrirådets henvendelse lød i overensstemmelse med disse synspunkter, at tidspunktet ikke var inde til optagelse af forhandlinger med Rusland om fornyelse af den opsagte aftale⁷⁸.

Erhvervenes Fællesudvalgs nye initiativer.

Haxthausen som erhvervenes repræsentant i Moskva

På trods af modstanden mod såvel en egentlig handelstraktat som en vareudvekslingsaftale med Sovjetrusland – en modstand der synes at have sit udspring i udlandet – ønskede dansk erhvervsliv alligevel at være repræsenteret i Rusland. Efter opfordring fra en række virksomheder med interesser i Rusland var der pr. 1. august blevet ansat en fungerende handelsattaché ved gesandtskabet i Petrograd, Alfred Andersen. Dennes særlige opgave skulle være at tage sig af erstatningssager mod sovjetregeringen⁷⁹.

Samtidig med denne ordning ønskede Erhvervenes Fællesudvalg landbrugskonsulent Otto Nielsen i Petrograd frigjort til at tage sig af de individuelle vareudvekslingssager, man stadig arbejdede med⁸⁰.

Med udgangspunkt i ønsker fra danske virksomheder i Moskva om at få ansat generalkonsul Haxthausen – der hidtil havde været beskæftiget med administrationen af østrig-ungarnske krigsfanger – som udsendt generalkonsul i Moskva, og kraftigt opbakket af såvel Harald Scavenius i Petrograd som af Erhvervenes Fællesudvalg, var Haxthausen pr. 1. september blevet udnævnt til udsendt generalkonsul, dvs. lønnet embedsmand i den danske stats tjeneste⁸¹. Erhvervenes Fællesudvalgs inter-

77. Do, Gesandtskabet til UM 22. 8. 1918.

78. Do, UM til Foss 21. 9. 1918.

79. UM. GAP. 7. UM til gesandtskabet i Petrograd 31. 5. 1918 og do, uden dato, men modtaget i Petrograd 28. 6. 1918. Første telegram bilagt skrivelse til UM fra række firmaer med interesser i Rusland.

80. UM. GAP. 7. UM til gesandtskabet i Petrograd no. 660 uden dato, men modtaget i Petrograd 22. 7. 1918.

81. UM. GAP. 35. Gesandtskabet i Petrograd til UM 5. 7. 1918. IR. Ruslandssagen 1918. Industrirådet til handelsministeriet 12. 7. 1918. Grosserer-Societetets forhandlingsprotokol for 21. 6. 1918. UM. 52. Moskva. 2. UM til finansministeriet 12. 9. 1918. Hverken Andersen eller Haxthausen blev officielt anmeldt hos sovjetregeringen, da de overtog deres nye stillinger. Skønt dette

esse i at få Haxthausen udnævnt til generalkonsul i Moskva var baggrunden for, at Lange under sin rejse henvendte sig til Haxthausen (og ikke, som det havde været mere korrekt, til konsulatet), og at Haxthausen ledsagede Lange under dennes forhandlinger i kommissariatet for handel og industri⁸². Ifølge forslaget til vareudvekslingsaftale mellem sovjetregeringen og Erhvervenes Fællesudvalg skulle Haxthausen på Fællesudvalgets vegne have spillet en central rolle ved formidlingen af varestrømmen mellem de to lande. Inden han skulle tiltræde sin nye post, havde Haxthausen ønsket at komme til Danmark for dér at blive sat nøjere ind i Erhvervenes Fællesudvalgs organisation og de særlige problemer i forbindelse med den dansk-russiske vareudveksling⁸³.

Haxthausens sendelse til Moskva og hans virksomhed dér gav anledning til en ny konflikt mellem de forskellige opfattelser af, hvordan forholdet til den sovjetiske regering skulle være, og samtidig – som det synes – til et sammenstød mellem forskellige interesser inden for dansk erhvervsliv. Med sig til Moskva havde Haxthausen en fuldmagt og en instruks, udfærdiget af Erhvervenes Fællesudvalg den 19. august. Instruksen indeholdt anvisninger på, hvad han skulle svare på sovjetregeringens ønske om en kompenationsoverenskomst: at den oprindelige danske interesse i en sådan overenskomst havde ændret sig efter den ovenfor omtalte »politiske udvikling« og den britiske klausul på råstofferleverancer til Danmark. Skulle disse forhold ændre sig – og dermed muligheden for dansk eksport til Rusland – ville Fællesudvalget gerne vende tilbage til sagen. Bortset fra denne tilkendegivelse om fortsat principiel interesse i afslutningen af en egentlig vareudvekslingsaftale indeholdt Fællesudvalgets skrivelse tillige en fuldmagt gående ud på, at Haxthausen var bemyndiget til i Erhvervenes Fællesudvalgs navn at føre forhandlinger vedrørende en vareudveksling mellem Rusland og Danmark. Det var dog en forudsætning, at alle forretninger blev godkendt af Fællesudvalget i København, og man fandt det mest formålstjenligt at behandle hver forretning individuelt. Alle papirer vedrørende vareudveksling skulle i øvrigt gå via Fællesudvalgets repræsentant i Moskva, Haxthausen⁸⁴. Instruksen og fuldmagten må altså forstås sådan, at mens Haxthausen ikke var bemyndiget til at forhandle om en egentlig, generel aftale om

havde været udenrigsministeriets hensigt, forhindrede gesandten i Petrograd det under henvisning til, at Danmark ikke havde anerkendt den russiske regering, se UM. GAP. 7. UM til gesandtskabet i Petrograd og UM. 52. Moskva. 9. Gesandtskabet til Haxthausen 4. 9. 1918.

82. IR. Ruslandssagen 1918. Langes beretning.

83. UM. 79. D. 174. Haxthausen til UM 31. 10. 1918.

84. Do. Citeret i EFUs skrivelse til UM 7. 11. 1918.

vareudveksling, skulle han tage sig af de forskellige ønsker og forespørgsler, som den sovjetiske regering og dens organer på den ene side og danske virksomheder på den anden side ønskede formidlet.

Det er imidlertid tvivlsomt, om udenrigsministeriet og gesandtskabet i Petrograd har fået en klar opfattelse af, hvilken funktion Erhvervenes Fællesudvalg havde tiltænkt Haxthausen. For det første havde udenrigsministeriet ikke kendskab til Fællesudvalgets instruks og fuldmagt til Haxthausen, og som følge deraf var også gesandtskabet uvidende herom. Men dernæst havde Fællesudvalget – eller en eller flere personer eller virksomheder med tilknytning hertil – mundtligt instrueret Haxthausen om at arbejde på at få tilvejebragt en kompensationsaftale, der som grundlag skulle have danske leverancer af bl. a. levnedsmidler⁸⁵ mod russiske tilførsler af kobber, olie, hør og hamp. Det var oven i købet blevet stærkt pointeret af Fællesudvalget og interesserede danske virksomheder, at det var absolut nødvendigt at få disse råstoffer, da i modsat fald dele af den danske industri ville blive bragt til standsning. Haxthausen karakteriserede disse forhandlinger i Fællesudvalget før sin afrejse til Moskva i slutningen af august som »aftaler«. Heller ikke denne del af Haxthausens påtænkte virksomhed var udenrigsministeriet blevet orienteret om⁸⁶.

Der kan altså konstateres en vis uoverensstemmelse mellem den officielle, skriftlige instruks og de mundtlige instrukser, idet kompensationsprincippet udtrykkeligt skulle danne grundlag for Haxthausens forhandlinger ifølge sidstnævnte. Imidlertid var de danske kompensationer af ret ringe omfang; de betragtedes fra dansk side som allerede delvist effektuerede (se herom senere), og Fællesudvalget har sandsynligvis regnet med, at regeringen ville samarbejde med erhvervene for at opfylde disse løfter, hvis det i øvrigt lykkedes at få en tilfredsstillende ordning med russerne. Desuden må det have indgået i aftalerne med de interesserede firmaer, at Haxthausen skulle få inkluderet i de sovjetiske leverancer de varepartier, som danske firmaer allerede havde opkøbt, men som manglede udførselstilladelser⁸⁷. Der kan også her konstateres den samme

85. Levering af levnedsmidler som dansk kompensation spillede en stor rolle i EFUs forestillinger om vareudveksling med Rusland, se IR. Ruslandssagen 1918. Rambusch til Fjurer 17. 5. 1918 og Langes beretning.

86. UM. 79. D. 174. Haxthausen til UM 31. 10. 1918. I sin korrespondance med udenrigsministeriet ses Haxthausen ikke en eneste gang at have nævnt levnedsmidler blandt tænkelige danske kompensationsvarer.

87. Et af de firmaer, der havde været med i forhandlingerne om Haxthausens mission, var Adams Transport Co., se UM. Konsulatsarkivet Moskva I. A. Generalkonsulatet i Moskva til Adam 22. 7. 1918. Heri omtales et møde i Indu-

spænding mellem forskellige danske erhvervsinteresser, som allerede noteret i forbindelse med Langes forhandlinger. Problemet for Haxthausen var altså at få et arrangement i stand, der tilfredsstillede såvel danske ønsker om tilførsler som om frigørelse af bunden kapital.

Petrograd-gesandtskabets aktivitet på vareudvekslingsområdet
Mens Haxthausen i København førte forhandlinger i Erhvervenes Fællesudvalg, var der blevet indledt nye forhandlinger mellem sovjetiske myndigheder og gesandtskabet i Petrograd, øjensynligt på sovjetisk initiativ⁸⁸. Fra dansk side havde den ledende forhandler været den netop udnævnte handelsattaché Alfred Andersen, mens de sovjetiske forhandlere havde været Krasin som befuldmægtiget for Det øverste økonomiske råd og Pjatigorskij, chef for Handels- og industrikommissariatets Petrograd-afdeling⁸⁹. Resultatet var blevet en overenskomst – eller rettere forslag til en sådan (udkastet var underskrevet af de to sovjetiske forhandlere, men bar ingen dansk signatur. Det blev aldrig formaliseret i en egentlig, bindende overenskomst, men det er slående, at begge parter – efter at der var opnået enighed om udkastet – handlede, som om der var tale om en egentlig overenskomst) i form af en skrivelse fra Kommissariatet for handel og industri til det danske gesandtskab af 27. august 1918 om »genoptagelse af handelsforbindelsen mellem Danmark og Rusland⁹⁰. Ifølge forslaget skulle den russiske regering øjeblikkeligt forberede afsendelsen til Danmark af to skibe, som skulle sejle under

strirådet d. 17. 8. (dvs. umiddelbart før Haxthausens afrejse til Moskva), et møde der dannede grundlag for Haxthausens forhandlinger med de sovjetiske myndigheder om kompensationsaftalen. Også Lange fra EFU havde deltaget i disse forhandlinger. Da Adams interesser som omtalt lå i at få frigjort opkøbte varepartier i Rusland, må dette firmas deltagelse i aftalerne i EFU have været baseret på tilsagn om at få sådanne varepartier inkluderet i kompensationsarrangementet, jfr. nedenfor om Adams reaktion på den aftale, Haxthausen indgik med de sovjetiske myndigheder, og som netop ikke tilfredsstillede sådanne interesser.

88. UM. GAP. 29. Ruslands Export til Danmark. Kommissariatet for handel og industri til Gesandtskabet i Petrograd 2. 8. 1918 med indbydelse til møde om vareudveksling på kompensationsbasis. Hvilke kompensationsvarer, russerne var interesseret i, ses af at skrivelserne er adresseret til »Foreningen af danske landbrugskooperativer« (Andelsudvalget?)
89. På russisk: Vysšij sovet narodnogo chozjajstva, oprettet ved dekret af 2/15. 12. 1917 til organisering af det økonomiske liv og statsfinanserne. I løbet af efteråret 1918 gik rådets funktion over til at være et kommissariat for industri.
90. Se Š i š k i n, *Istoričeskie svjazi*, p. 172.

RSFSRs⁹¹ flag og nyde ret til uhindret sejlads i danske farvande og havne samt ret til frit at afsejle igen. Som sikkerhed herfor skulle det danske gesandtskab udstede erklæringer om, at den danske regering ikke ville beslaglægge skibene eller disses ladninger. Skibenes ladninger skulle anerkendes som Den russiske republiks ejendom, som den russiske regering frit kunne disponere over ved hjælp af sine befuldmægtigede i Skandinavien, Vorovskij, og dennes repræsentant i Danmark, Suric⁹². Formålet var at afsætte varerne i Danmark, men hvis dette ikke kunne lade sig gøre, skulle man have ret til at viderebefordre dem til andre skandinaviske lande eller tilbage til Rusland. Hvis trediepart lagde hindringer i vejen for den frie sejlads, skulle den danske regering gøre alt for at fjerne sådanne hindringer. Specielt skulle den danske regering opnå gennemsejlingsret for de sovjetiske skibe gennem farvande under tysk indflydelse⁹³.

Som det ses, sigtede dette forslag blot til en éngangs foranstaltning: bestemte russiske varer ville blive bragt til Danmark og søgt afsat dér til danske virksomheder. Der var ikke til forslaget knyttet nogen som helst danske forpligtelser til at yde kompensation af nogen art. Danske myndigheder skulle blot tage sig af de praktiske foranstaltninger for at lette transaktionen. På den anden side ville en dansk accept af forslaget indebære en implicit anerkendelse af det sovjetiske statsmonopol på udenrigshandel, og det ville i det foreliggende tilfælde sige, at danske købmænd – eksportører som importører – på intet led ville blive inddraget i realiseringen af denne varetilførsel, som udelukkende skulle forestås af den sovjetiske regerings repræsentanter, både i Rusland og i Danmark. Et andet principielt spørgsmål, som kunne få stor præcedensskabende betydning, drejede sig om ejendomsretten til de eksporterede varer. Der ville jo efter al sandsynlighed være tale om konfiskerede varer og nationaliserede skibe, som den danske regering skulle anerkende som sovjetisk statsejendom (en sådan anerkendelse kom dog aldrig til at foreligge). Man kunne derfor risikere, at de fhv. ejere ville gøre krav på såvel varer som skibe, når disse var ankommet til Danmark. Endelig kunne man forvente, at Entente-staterne ville se med uvilje på, at den danske rege-

91. RSFSR, forkortelse for Rossijskaja Socialističeskaja Federativnaja Sovetskaja Respublika (Den russiske socialistiske føderative sovjetrepublik), proklameret på den III. alrussiske sovjetkongres 10.–18. (23.–31.) 1. 1918.

92. Sovjetregeringen var i Danmark repræsenteret dels ved Vorovskij, der havde hele Skandinavien som arbejdsområde og fast bopæl i Stockholm, dels ved Jakov Zacharovič Suric (1882–1952), der var Vorovskijs befuldmægtigede i Danmark.

93. UM. GAP. 39. Vareudveksling. Russisk original og tysk oversættelse.

ring de facto samarbejdede med sovjetregeringen under de stigende modsætninger mellem Sovjetrusland og Ententen⁹⁴.

På den anden side havde den danske regering og danske erhvervskredse ikke tidligere taget i betænkning at overtage konfiskeret ejendom, hvis det i øvrigt kunne tjene danske interesser⁹⁵. Udenrigsministeriet gjorde da heller ikke indsigelse, men accepterede oven i købet »med Glæde« det sovjetiske forslag⁹⁶. Umiddelbart kunne man undre sig over, at også Harald Scavenius anbefalede projektet og anmodede udenrigsministeriet om at drage omsorg for, at ingen tyske hindringer blev lagt i vejen for de sovjetiske skibe⁹⁷. Så sent som en uge før der var opnået enighed om dette sidste projekt, havde han jo frarådet udenrigsministeriet ethvert forsøg på foreløbige arrangementer. Forklaringen på denne tilsyneladende modsigelse ligger sandsynligvis i, at mens gesandten principielt vendte sig imod generelle overenskomster mellem officielle myndigheder i de to lande, havde han intet at indvende imod ad hoc foranstaltninger, som ikke præjudicerede, hvad han anså for væsentlige krav, og som ikke implicerede en egentlig dansk anerkendelse af den russiske regering. Grundlaget for 27. august-overenskomsten var netop salg til private personer i Danmark, og gesandtskabet og andre danske officielle myndigheder ydede blot teknisk assistance⁹⁸.

Heller ikke sovjetregeringen havde med forslaget om afsendelsen af skibene til Danmark uden krav om kompensation givet afkald på sit principielle synspunkt: at handelsforbindelser skulle baseres på varekompensation, og at kontrakter skulle slutes med officielle danske myndigheder. Forslaget var udtrykkeligt en éngangs foranstaltning⁹⁹, og de danske forhandlere var blevet betydet, at der ved fremtidige tilførsler fra Rusland skulle præsteres danske modydelser i varer. Gesandtskabet

94. Den schweiziske legation i Rusland foretog på en schweizisk statsborgers vegne henvendelse til det danske gesandtskab for at forhindre salget af nogle af de påtænkte eksportvarer, før sovjetregeringen havde betalt ejeren erstatning for de konfiskerede varer, se GAP. 38. Handelsattachéen. Skrivelse af 28.10. 1918. I København foretog den britiske legation en henvendelse til udenrigsministeriet i anledning af planerne om sovjetisk eksport til Danmark, se UM. 79. D. 174. Britisk legation til Mohr i UM 25. 9. 1918.

95. Se det danske forslag af 3. 5. 1918, omtalt p. 13.

96. UM. GAP. 39. Vareudvekslingen. UM til gesandtskabet i Petrograd 10.10. 1918.

97. Do, Gesandtskabet i Petrograd til UM 29. 8. 1918.

98. Der var desuden tale om meget efterspurgte varer som hør, hamp, støbejern, messing, kobber, stål, mineralsk olie, træ og oliekager, se UM. 79. D. 174. Gesandtskabet i Petrograd til UM 31. 8. 1918, no. 614.

99. UM. GAP. 39. Vareudvekslingen. Handelsattaché Andersen til UM 29. 8. 1918.

anmodede derfor udenrigsministeriet om at få Erhvervenes Fællesudvalg til omgående at sende en detaljeret fortegnelse over såvel ønskede russiske som danske kompensationsvarer¹⁰⁰. Når sovjetregeringen var villig til at fravige sine principper i denne sag, hænger det givetvis sammen med, at man har tillagt det stor betydning at få undersøgt, om det ville være muligt at få en slags stiltiende accept af nationaliseringen af handelsflåden og af salg af konfiskerede varepartier. Politisk og prestigemæssigt ville det desuden være af stor værdi i bogstaveligste forstand at vise det røde hammer- og segl-flag i en udenlandsk havn og dermed demonstrere sovjetrepublikkens status som ligeberettiget og (de facto) anerkendt stat.

Erhvervenes Fællesudvalgs befuldmægtigedes virksomhed i Moskva, august til september 1918

Haxthausen blev med god grund forbløffet over at høre om dette projekt, der blev afsluttet dagen efter hans ankomst til Moskva. Ifølge den funktion, Fællesudvalget havde tiltænkt ham, skulle han og han alene tage sig af sager vedrørende vareudveksling, og alle papirer vedrørende disse sager skulle passere hans skrivebord. Derimod skulle den fungerende handelsattaché i Petrograd koncentrere sig om danske erstatningskrav mod de sovjetiske myndigheder¹⁰¹. Den nye danske generalkonsul og befuldmægtigede besluttede sig imidlertid til ikke at gøre ophævelser over, at handelsattachéen var trængt ind på hans domæne. I stedet forsøgte han at kombinere Petrograd-projektet med Erhvervenes Fællesudvalgs planer om vareudveksling på kompensationsbasis, og 14 dage efter 27. august-projektet afsluttede Haxthausen en »Tillægsaftale til den dansk-russiske handelsaftale«, dateret 11. sept. 1918. Med denne tillægsaftale ændrede Petrograd-projektet fuldstændig karakter. Mens som omtalt gesandtskabets overenskomst med Handels- og industrikommissariatet ikke direkte involverede den danske stat i transaktionerne, forpligtede Haxthausen i sin overenskomst udtrykkeligt den danske regering til dels at give sovjetregeringens repræsentanter i Danmark udførselstilladelse for en million kroner levnedsmidler, som skulle anvendes til russiske krigsfanger i Tyskland og Østrig-Ungarn; dels at af-

100. UM. GAP. 39. Udgaende til Udenrigsministeriet. Gesandtskabet i Petrograd til UM 28. 8. 1918, no. 611. En måned senere efterlyste man i Petrograd stadig en sådan liste, se UM. 79. D. 174. Gesandtskabet i Petrograd til UM 27. 9. 1918, no. 19. EFU, der fik ønsket forelagt via udenrigsministeriet, ses ikke at have reageret. Dette hænger sandsynligvis sammen med, at man ønskede at reservere kompensationsvarerne for Haxthausens forhandlinger.

101. UM. GAP XX. 74. Haxthausens redegørelse til UM 5. 11. 1918.

give garanti over for Kommissariatet om, at dets repræsentanter i Danmark kunne opkøbe varer for provenuet af salget af de russiske produkter i de to påtænkte skibe (dog minus en million kr., som fragik til levnedsmidlerne). Ydermere hed det udtrykkeligt i tillægsaftalen, at disse danske modydelser skulle være at betragte som kompensation for de russiske tilførsler ¹⁰².

På to principielt vigtige punkter adskilte Haxthausens aftale sig altså fra gesandtskabets: for det første blev *kompensationsprincippet* udtrykkeligt lagt til grund for vareudvekslingen. For det andet var det den danske *regering*, der skulle indgå en overenskomst med den sovjetiske regering. Men hertil kom det meget væsentlige, at Haxthausen ikke havde opnået sovjetiske tilsagn om frigivelse af danskejede varer i Rusland til gengæld for de danske indrømmelser. Spørgsmålet er da, hvorfor Haxthausen gik med til disse indrømmelser?

Her må det primært anføres, at hans handlemåde i princippet var i overensstemmelse med de instrukser, han havde modtaget i København umiddelbart inden afrejsen til Moskva. Fællesudvalgets repræsentant gik dog videre, end man havde forestillet sig i København, og desuden forsømte han visse danske interesser på bekostning af andre. I overensstemmelse med instrukserne havde Haxthausen foreslået det sovjetiske organ i Moskva, der varetog alle sager vedrørende krigsfanger, Centropen, at Rusland skulle acceptere som kompensationsobjekt de levnedsmidler, der via Russisk Røde Kors i København under krigen var blevet sendt til russiske krigsfanger i Tyskland og Østrig. Desuden ønskede Danmark transporten af de i Danmark internerede russiske krigsfanger til Rusland anerkendt som del af de danske kompensationer. Forelagt disse forslag erklærede de sovjetiske regeringsmyndigheder, at de ikke ville anerkende hverken tidligere leverede levnedsmidler eller kommende transport som kompensationsobjekter. Derfor foreslog Haxthausen nye danske levnedsmiddelleverancer, som russerne var meget interesseret i. Til gengæld herfor havde Haxthausen krævet metaller, olie, hør og hamp ¹⁰³.

102. UM. GAP. 39. Vareudvekslingen. Aftalen er signeret S. M. Frankfurt, afdelingsleder i Kommissariatet for handel og industri, Pjatigorskij, afdelingsleder for Petrograd-afdelingen af samme, og Haxthausen (i dennes egenskab af kgl. dansk generalkonsul). Pjatigorskij havde også underskrevet aftalen med gesandtskabet i Petrograd. Aftalen var fra russisk side blevet anerkendt af præsidiet for Rådet for udenrigshandel den 10. 9. 1918. Se også Šiškin, *Istoričeskie svjazi*, p. 172.

103. UM. 79. D. 174. Haxthausen til UM 31. 10. 1918. UM. 52. Moskva 9. Haxthausens rapport af 5. 11. 1918.

I en samtidig redegørelse til handelsattachéen i Petrograd begrundede Haxthausen sin handlemåde med, at sagen om afsendelsen af de to skibe var ved at gå i stå ved hans ankomst^{103a}. Han havde derfor kombineret denne sag med spørgsmålet om levnedsmiddelforsyninger¹⁰⁴. En umiddelbar årsag til hans beslutning om at tillægge spørgsmålet om russiske varetillørsler så stor vægt kan have været et dramatisk telegram fra Erhvervenes Fællesudvalg, som han modtog den 10. september. Det hed heri: »Linoliesituationen katastrofal, alt Byggeri standses i Løbet af faa Maaneder, Arbejdsløsheden indenfor Malerfaget 75 % hvis ikke et Par Hundrede Tons Tilførsel tilvejebringes. Er der Mulighed for at tilvejebringe Linolie og skaffe Udførselstilladelse . . .«¹⁰⁵. Haxthausen bad da også Andersen om så vidt muligt at sørge for, at der kom linolie med de to sovjetiske skibe til Danmark, og i det hele taget at træffe afgørelse om, hvilke mængder af de forskellige varer, der skulle lastes i Petrograd¹⁰⁶.

Der er imidlertid også et tredje forhold, som må omtales under forsøget på at forklare Haxthausens tillægsaftale med den sovjetiske regering. I begyndelsen af september indtraf der en brat forværring i forholdet mellem sovjetregeringen og de store vestmagter, et forhold der også smittede af på forholdet til andre lande og disse landes repræsentanter i Rusland. Med arrestationen af Litvinov i London, tilbageholdelsen af repræsentanter for Russisk Røde Kors i Frankrig og arrestationen og interneringen af britiske og franske diplomatiske og konsulære repræsentanter samt mange andre statsborgere fra disse to lande i Rusland, indtraf der et faktisk brud mellem Sovjetrusland og de to Ententelande. Da Danmark var beskyttelsesmagt for Frankrig, fik de danske repræsentanter i Rusland, herunder især Haxthausen, dette at mærke på allernærmeste hold. Det er ikke her stedet at komme nærmere ind på dette emne, blot må det understreges, at forhandlingerne om vareudvekslingen må ses på baggrund af den generelle politiske situation, specielt i dette tilfælde, hvor én og samme person på samme tid var dybt involveret i forhandlinger med de sovjetiske myndigheder om såvel arresterede franskmænds løsladelse som om russiske tilførsler til Danmark. Det synes oven i købet, som om Haxthausen bevidst har benyttet spørgsmålet om danske levnedsmidler

103 a. På grund af sin placering i Moskva var det altid Haxthausen, der slutforhandlede sagerne med de sovjetiske centralmyndigheder.

104. UM. Konsulatsarkivet Moskva. III. Handelsattaché Andersen. Haxthausen til Andersen 12. 9. 1918.

105. Do, Vareudvekslingen. Telegrammet var signeret Lange og Gregersen.

106. Do, Haxthausen til Andersen 12. 9. 1918. Haxthausen omtaler her EFUs telegram som udenrigsministeriets!

som pressionsmiddel over for den sovjetiske regering under forsøget på at beskytte de franske statsborgere, og at generalkonsulens aktivitet på det andet felt – varetagelsen af danske økonomiske interesser – var filtret ind i hans bestræbelser på at sikre franskmændenes liv og ejendom. Haxthausens tillægsaftale med sovjetmyndighederne af 11. september, der forpligtede den danske regering til at forsyne russiske krigsfanger med levnedsmidler, var fra Haxthausens side således ikke tænkt som en foranstaltning, der skulle træde i kraft, før sovjetregeringen havde bøjet sig og løsladt de arresterede franskmænd. For at styrke sin position over for de sovjetiske myndigheder synes Haxthausen endda at have stillet Sovjetrusland mere omfattende danske ydelser i udsigt¹⁰⁷.

For det videre forløb af sagen er det vigtigt af holde sig klart, at handelsattachéen og gesandten i Petrograd forestillede sig, at Haxthausens tilsagn på den danske regerings vegne skyldtes, at generalkonsulen af den danske *regering* var blevet bemyndiget hertil. Desuden har man i det fredeligere Petrograd tilsyneladende ikke som i Moskva haft samme opfattelse af situationens alvor med hensyn til de arresterede udlændinge. Desuden var man som omtalt heller ikke vidende om Haxthausens aftaler med Erhvervenes Fællesudvalg. I Petrograd blev man derfor forbløffet over at erfare Haxthausens tilsagn og besluttede at drøfte tillægsaftalen nærmere med generalkonsulen. Herunder hævdede Haxthausen, at en række betingelser i dansk favør var underforstået de to tillægspunkter: varerne til Danmark skulle lastes i samråd med handelsattachéen i Petrograd; denne skulle endvidere fastsætte såvel kvantitet som kvalitet af en række nærmere specificerede varer. Denne bestemmelse kunne altså fra dansk side bruges til at få danskejede varer med i tilførslerne til Danmark. Er Haxthausens oplysninger korrekte, må konklusionen blive, at myndighederne i Petrograd forsøgte at omgå disse betingelser ved at fortie dem over for gesandtskabet. En anden mulighed er, at hvad Haxt-

107. Do, Haxthausen til Andersen 12. 9. 1918. Haxthausen skrev, at vareudvekslingen med Danmark måske måtte opgives, idet han fandt det vigtigt, at man beholdt spørgsmålet vedrørende levnedsmiddelforsyningen til krigsfanger »uløst i vor Haand«, »som det eneste Middel til at tvinge Regeringen til at behandle os paa en Maade, som er os værdig«. I en skrivelse til gesandten i Petrograd fra samme tid karakteriserer Haxthausen levnedsmiddelspørgsmålet som sit »eneste effektive Vaaben overfor Regeringen«, se UM. GAP. XX. 74. 17. 9. 1918. Såvel over for udenrigskommissær Čičerin som over for Lenin truede Haxthausen med, at »ikke en Bid Brød og ikke en Draabe Mælk« ville afgå til de sultende russiske krigsfanger, hvis ikke sovjetregeringen blev mere imødekomende mht. de arresterede franskmænd, se UM. 52. Moskva. 9. Haxthausen til gesandtskabet i Petrograd (med referat af en stormende diskussion med Čičerin) 10. 9. 1918 og samme til Lenin 12. 9. 1918.

hausen har opfattet som bindende tilsagn, af modparten er blevet opfattet som uforpligtende drøftelser. I alle fald må det pointeres, at ingen af disse betingelser var nedfældet i tillægsaftalen. For at råde bod herpå opstilledes nu fra dansk side en række punkter, som skulle opfyldes af sovjetregeringen, før Danmark ville anerkende tillægsaftalens gyldighed. Initiativet til disse skærpede betingelser udgik fra handelsattachéen¹⁰⁸. Hovedsigtet hermed var at få præciseret og konkretiseret de sovjetiske forpligtelser. For det første skulle der med den første sovjetiske damper medtages 200 tons kobber, 100 tons linolie og 50 tons smøreolie, som skulle overdrages Erhvervenes Fællesudvalg i København som kompensation for levnedsmidler for i alt én million kroner. (De russiske produkter ville til den pris, der også var krævet i de danske betingelser, repræsentere en værdi af 1.257.500 kr.) De øvrige varer, der måtte være med det første skib, skulle Danmark have ret til at opkøbe allerede i Petrograd til levering til Erhvervenes Fællesudvalg. Sovjetregeringen skulle anerkende en gammel russisk gæld for forplejningen af russiske krigsfanger i Horserød som kompensation for varer, der kom med det andet sovjetiske skib¹⁰⁹. Den fjerde betingelse sagde, at hvis de i punkt ét nævnte varer ikke kunne komme med den første damper, skulle denne afgå ifølge de i overenskomsten af 27. august aftalte betingelser (dvs. uden nogen dansk forpligtelse til at yde kompensation i varer). Tillægspunkterne af 11. september ville i så fald være at betragte som bortfaldne, og levnedsmiddelforsyningen fra Danmark til russiske krigsfanger ville foreløbig blive standset, indtil en ny overenskomst herom forelå. Et sidste punkt krævede, at danske skibe skulle besørge transporten, hvis der ikke inden tre uger var opnået tilladelse fra Tyskland for de sovjetiske skibes fri passage¹¹⁰. I betragtning af sagens senere udvikling er det bemærkelsesværdigt, at handelsattachéen ikke – som oprindeligt hans hensigt

108. UM. GAP. 39. Vareudvekslingen »Huskessedel« for handelsattachéen, modtaget på rejse til Moskva, udateret.

109. Denne gæld udgjorde godt en million kroner, se UM. GAP. 39. Vareudvekslingen. Kopi af skrivelse fra handelsattachéen i Petrograd til »Den danske Komité til Forsorg for syge Krigsfanger«, udateret opgørelse over perioden december 1917 til september 1918.

110. UM. 79. D. 174. Andersen til UM, udateret, men modtaget i udenrigsministeriet 7. 10. 1919, no 19. Tillægspunkterne er dateret den 24. 9. 1918. Når der intet er nævnt om hamp og hør under punkt ét, hænger det sammen med, at det den 21. 9. var lykkedes firmaet Stilling-Andersen at afslutte en kontrakt med sovjetregeringen om køb af 3.000 tons hamp og 1.000 tons hør. For disse varer skulle der ikke ydes dansk kompensation i varer, se videre herom i UM. GAP. 39. Vareudvekslingen. Oplysning fra Kommissariatet for handel og industri til gesandtskabet i Petrograd 14. 11. 1918, bilag nr. 5.

– medtog en betingelse om, at beslaglagte danske varer skulle frigives til eksport. I stedet skulle dette spørgsmål »snarest« optages til forhandling.

Det blev Haxthausens hverv at søge Moskva-myndighedernes skriftlige godkendelse af de nye danske betingelser. Det var ingen let opgave; imidlertid mente han i slutningen af september, at det var lykkedes ham ved hjælp af Krasins og Frankfurts personlige støtte at få et mindre kvantum af nogle af de ønskede varer frigivet til eksport med det første skib (50 tons kobber, 50 tons smøreolie og et parti kobber- og messingspånér). Linolie kunne ikke fremskaffes til den første damper; til gengæld havde Haxthausen fået fat i en hel vognladning sytråd. De resterende varemængder havde russerne lovet at sende inden navigationens ophør. Var de mængder, russerne var i stand til at levere, mindre end ønsket, var priserne til gengæld højere end antaget. Haxthausen mente imidlertid, at man kunne klare dette problem ved i Danmark at forhøje levnedsmiddelpriserne tilsvarende. Han anbefalede stærkt at acceptere dette forhandlingsresultat og opnåede – efter at have forelagt gesandtskabet i Petrograd et konkret projekt til accept eller forkastelse – gesandtskabets tilslutning¹¹¹. Projektet gik ud på, at de danske levnedsmidler ville blive delt i to rater, hvoraf kun den ene skulle leveres ved det første sovjetiske skibs ankomst, mens anden rate skulle leveres senere mod skriftlig sovjetisk garanti for, at de resterende russiske produkter ville blive bragt til Danmark og mod sovjetisk anerkendelse af Horserød-gælden som dansk kompensationsobjekt¹¹².

Efter gesandtskabets accept af dette forslag henvendte Haxthausen sig officielt til myndighederne i Moskva om en kontrakt. For at stemme sovjetregeringen velvillig anførte han i sin skrivelse, at overenskomsten ville medføre, at Rusland kom til at levere materialer til de danske *arbejdere*¹¹³.

Sagen om en partiel vareudvekslingsaftale mellem Sovjetrusland og Danmark syntes således at stå foran sin umiddelbare afslutning, da hele

111. UM. 79. D. 174. Petrograd-gesandtskabets redegørelse til UM af 19. 10. 1918. med diverse bilag i form af korrespondance med generalkonsulatet i Moskva. Projektet er dateret 30. 9. 1918.

112. Endnu engang viste det sig imidlertid, at myndighederne i Petrograd enten ikke var informeret om Haxthausens aftaler med centralmyndighederne i Moskva, eller i det mindste foregav at være uvidende herom. Andersen bad derfor Haxthausen drage omsorg for, at de sovjetiske tilsagn blev nedfældet skriftligt, ligesom en udtrykkelig bekræftelse på handelsattacheens ret til at besigtige varerne inden forsendelsen og på, at varerne skulle leveres til EFU, skulle opnås, UM. 79. D. 174. Petrograd-gesandtskabets redegørelse af 19. 10. 1918.

113. UM. Konsulatsarkivet Moskva. III. Handelsattacheen. Haxthausen til Kommissariatet for handel og industri 4. 10. 1918.

det møjsommeligt opbyggede forhandlingsresultat pludseligt blev væltet over ende.

Konflikten mellem erhvervenes og regeringens repræsentanter
Den 18. september var der mellem Danmark og USA blevet afsluttet en overenskomst om handel og skibsfart, der skulle muliggøre, at tilførslerne vestfra igen kom igang¹¹⁴. I begyndelsen af oktober var gesandtskabet informeret herom gennem oplysninger i den danske presse, der bl. a. syntes at vise, at Danmark havde udsigt til at få kobber og olie til langt billigere priser end i Rusland. Hertil kom, at handelsattachéen i Petrograd efter drøftelser med de danske firmaers kontaktmand fra foråret, Fjurer¹¹⁵, var kommet til den opfattelse, at Krasin var ude på at presse de russiske eksportpriser i vejret generelt ved hjælp af arrangementet med Danmark. I alle tilfælde havde Sverige for nylig fået russisk kobber og olie langt billigere. Endelig var handelsattachéen ikke overbevist om, at Haxthausen havde ret i, at Danmark kunne sætte levnedsmiddelpriserne op efter forgojdtbefindende. Man kunne ikke vide, om der ikke allerede var truffet en ordning i København med Russisk Røde Kors eller en anden russisk institution herom¹¹⁶. Resultatet af alt dette blev, at gesandtskabet den 7. oktober telegraferede til generalkonsulatet i Moskva om at forhale forhandlingerne med de sovjetiske myndigheder¹¹⁷.

Haxthausens reaktion på denne instruks var meget voldsom, og der udviklede sig mellem de to danske repræsentationer i Petrograd og Moskva en heftig og principiel meningsudveksling om kompetence, bemyndigelse, forhold til hhv. udenrigsministeriet og Erhvervenes Fællesudvalg, forholdet mellem den danske regering og det danske erhvervslivs topor-

114. Se UM. 6. D. 36. IX.

115. Fjurer havde en naturlig interesse i at miskreditere projektet, idet det jo kunne siges at konkurrere med hans eget, se kopi af hans brev til Dansk Industrihandel A/S fra november 1918, hvori han hævdede, at hvis man havde ladet ham ordne organiseringen af de russiske varer, ville Danmark have været i besiddelse af mange russiske varer, UM. 79. D. 174.

116. Det var der ikke, se UM's telegram til gesandtskabet i Petrograd, udateret, men fra tiden efter 8. 10., no. 937. Priser og øvrige betingelser for levering af danske levnedsmidler til russiske krigsfanger i Tyskland var endnu ikke fastsat, UM. GAP. 39. Indgaaede Telegrammer. Se videre UM. 6. U. 134 og 6. U. 138 om forhandlinger vedr. levnedsmidler til russiske krigsfanger.

117. UM. 79. D. 174. Gesandtskabets redegørelse af 19. 10. 1918 med bilag. Forhandlingerne med de sovjetiske myndigheder fortsattes gennem hele oktober måned, se f. eks. UM. GAP. 38. XXXVIII Handelsattachéen og GAP. 40. Til Moskva Generalkonsulatet, diverse skrivelser.

ganisation og endelig om de principper, der burde lægges til grund for forhandlinger med de sovjetiske myndigheder.

Den danske gesandts (og handelsattachéens) modvilje mod overenskomsten med sovjetregeringen efter de retningslinier, Haxthausen havde opnået enighed med Kommissariatet for handel og industri om den 30. september, var ikke i sit udgangspunkt begrundet i noget principielt, eller måske rettere: den begrundelse, der anførtes, var ikke af principiel art, men helt konkret; de russiske priser blev anset for at være for høje. Først i en senere redegørelse hævdede Scavenius, at det under forhandlingerne havde været hans opfattelse, at de sovjetiske myndigheder slet ikke havde været indstillet på at gå ind på de danske betingelser, men at sovjetregeringens egentlige hensigt med arrangementet havde været at sikre sig levnedsmidler samt mulighed for opkøb af danske varer uden nogen form for modydelse ¹¹⁸.

Haxthausen førte imidlertid striden ind på det principielle ved at give udtryk for, at når man fra dansk side én gang havde accepteret de i overenskomsten aftalte vilkår – herunder priserne – kunne disse ikke mere ændres. Det drejede sig nemlig efter hans opfattelse ikke om privatkommercielle forhandlinger, men om en overenskomst mellem den russiske og danske *stat*, og når Danmarks officielle repræsentant (der kan være tale om både Scavenius og Haxthausen selv) én gang havde afgivet en erklæring, var denne bindende, og et tilbagetog ikke muligt. Den købmandsmæssige side af sagen måtte gøres gældende, inden sagen blev accepteret fra officiel side. Desuden afviste Haxthausen indirekte, at gesandtskabet havde beføjelser til at blande sig i hans aktiviteter, idet han anførte, at sagen lå inden for hans kompetenceområde. Erhvervenes Fællesudvalg havde af udenrigsministeriet fået overdraget alle sager vedrørende vareudveksling med Rusland, og han, Haxthausen, var af Fællesudvalget bemyndiget til på Udvalgets vegne at føre disse forhandlinger. Bl. a. af taktiske grunde havde Haxthausen imidlertid indvilliget i at samarbejde med gesandtskabets handelsattaché (hvis egentlige område var erstatningssager), således at denne skulle tage sig af den mere praktiske side af gennemførelsen af de principielle resultater, Haxthausen i Moskva opnåede ved forhandlinger med centralmyndighederne. At han havde ret til at foretage den slags skridt, fremgik af hans »Overenskomst« med Erhvervenes Fællesudvalg, dvs. fuldmagten af 19. august.

Scavenius afviste pure alle Haxthausens argumenter. I en belærende tone gjorde han opmærksom på, at Haxthausen ikke rigtigt havde

118. UM. 79. D. 174. Petrograd-gesandtskabets redegørelse af 19. 10. 1918.

forstået de »momentane Forhold«, der lå til grund for ordren om at forhale forhandlingerne (dvs. meddelelserne om overenskomsten med USA). Desuden fastholdt gesandten, at det drejede sig om kommercielle, og ikke politiske forhandlinger. Det var derfor legitimt at ændre sine tilbud, så meget mere som sovjetregeringen endnu ikke endeligt havde accepteret alle de danske betingelser. Sidst, men ikke mindst, bestred Scavenius Haxthausens bemyndigelse til at afslutte overenskomst på den danske regerings vegne. Fuldmagten fra Fællesudvalget kunne han som dansk gesandt ikke anerkende, da den udelukkede gesandtskabet fra et så vigtigt område som vareudvekslingssager. Der var desuden ikke tilgået gesandtskabet instruks herom fra det eneste organ, der havde myndighed til at udstede en sådan fuldmagt: udenrigsministeriet ¹¹⁹.

Da udenrigsministeriet støttede gesandtskabet, og da Erhvervenes Fællesudvalg ikke ønskede at bakke dets repræsentant i Moskva op, var udfaldet af denne strid givet. Den 7. oktober havde ministeriet modtaget handelsattachéens indberetning om såvel gesandtskabets overenskomst med Kommissariatet for handel og industri af 27. august som om Haxthausens tillægspunkter af 11. september. Samme dag og i dagene, der umiddelbart fulgte, modtog ministeriet en række tilkendegivelser fra erhvervskredse, både fra privat side og fra Erhvervenes Fællesudvalg. Alle disse henvendelser frarådede stærkt afsluttelsen af en overenskomst, før sovjetmyndighederne havde opfyldt tidligere indgåede forpligtelser, det vil i første række sige en ophævelse af annulleringen af tidligere udstedte eksportlicenser. Efter indgåelsen af overenskomsten med USA, der sikrede erhvervslivet de nødvendige tilførsler, var det tydeligt, at de kræfter i erhvervslivet havde fået overtaget, som var mest interesseret i at redde de værdier, der var bundet i Rusland i form af varepartier, hvadenten disse var opkøbt med henblik på eksport fra eller import til Rusland. Midlet hertil skulle være en hævvelse af princippet om sovjetiske forhåndsindrømmelser i form af eksporttilladelser. Før dette havde fundet sted, kunne der ikke blive tale om at frigive danske kompensationsvarer og følgelig heller ikke tale om nogen vareudveksling. Nogle gik endda så vidt som til at kræve de russiske krigsfanger i Danmark holdt som gidsler, indtil disse sovjetiske indrømmelser var opnået ¹²⁰.

Den 9. oktober kunne danske aviser offentliggøre en meddelelse fra en russisk avis om, at Haxthausen på den *danske regerings vegne* havde

119. Do. Harald Scavenius til Haxthausen 26. 10. 1918.

120. UM. 79. D. 174. Adams Transport Co. til Lange, Industrirådet; kopi til UM 11. 10. 1918.

afsluttet en overenskomst, som netop ikke var i overensstemmelse med de nu dominerende synspunkter: der var for det første ikke tale om ophævelse af annullerede udførselstilladelser, og der var for det andet udtrykkeligt tale om dansk anerkendelse af princippet om, at der skulle ydes varekompensation for overhovedet at få varer ud fra Rusland ¹²¹.

Udenrigsministeriets reaktion efter disse enslydende tilkendegivelser fra erhvervslivets side blev en skarp fordømmelse af Haxthausens handlinger. Mens man oprindeligt havde glædet sig over at erfare, at den russiske regering uden betingelser ville sende varer til Danmark, som landet havde hårdt brug for (skønt den danske handelsstand havde været betænkelig ved, at den russiske regering selv ville forestå salget af varerne i Danmark), var man blevet meget overrasket over at erfare, at russerne senere havde forlangt »endog betydelige« varekompensationer. Hertil kom, at ministeriet stod helt uforstående over for, at den fungerende generalkonsul i Moskva havde afgivet tilsagn på den danske regerings vegne om indholdet af denne kompensation. Rusland ville herved få helt frie hænder med hensyn til de varer, det ville eksportere til og importere fra Danmark, mens Danmark omvendt ingen som helst indflydelse ville få på, hvilke varer det modtog. Endelig var det »formentligt« udelukket for den danske regering på grund af aftaler med andre lande og af interne grunde at opfylde Haxthausens tilsagn. Konklusionen blev, at da Haxthausen havde handlet ganske uden bemyndigelse fra udenrigsministeriet, følte regeringen sig ikke bundet af hans tilsagn. Hvis den russiske regering skulle stå fast på, at der var tale om en bindende aftale, skulle Haxthausen desavoueres, eventuelt hjemkaldes.

Regeringen var dog stadig interesseret i varetilførsler uden betingelser som oprindeligt aftalt i gesandtskabets overenskomst af 27. august med Handels- og industrikommissariatet. Hvis de sovjetiske skibe kom til Danmark i overensstemmelse med tilbuddet af 27. august, ville den danske regering endvidere støtte sovjetiske ønsker om udførselstilladelser for

121. IR. Rusland. Oppenheims redegørelse på møde i EFU 7. 10. 1918. UM. 79. D. 174. Th. Jensen på vegne af kommission under EFU til varetagelse af vareudveksling med Rusland til UM 8. 10. 1918. UM. GAP. 41. Handelsattacheens avisudklipssamling. Uidentificeret dansk avismeddelelse 9. 10. 1918. Avisen nævner, at f. eks. Adams Transport Co. havde for fem millioner kroner varer liggende i Rusland, og at firmaet efter Haxthausens overenskomst frygtede, at varerne ville blive beslaglagt. Se også Adam til Lange, Industrirådet 11. 10. 1918 med kopi til udenrigsministeriet, UM. 79. D. 174. Heri oversættelse af en artikel i den sovjetiske avis Torgovo-Promyšlennaja Gazeta no. 118 af 14. 9. 1918 om overenskomsten med Haxthausen. Ifølge denne meddelelse skulle Danmark udover levnedmidlerne til russiske krigsfanger i Tyskland også levere bl. a. avlsdyr og korn til det egl. Sovjetrusland.

danske produkter. Regeringen knyttede dog en væsentlig betingelse til dette tilsagn: en forudsætning for, at det kunne komme til at dreje sig om større mængder, var, at sovjetregeringen forinden opfyldte sine tidligere indgåede forpligtelser vedrørende eksporttilladelser for varer tilhørende danske i Rusland og vedrørende betalingen for frøforretningerne i 1917¹²².

Tre forhold træder i øjnene i udenrigsministeriets begrundelse for desavoueringen af Haxthausen. For det første det danske erhvervslivs høje prioritering af at få frigjort de betydelige kapitaler, der var bundet i varepartier i Rusland. For det andet hensynet til andre stater; det kan ikke med bestemthed afgøres, hvad der hentydes til med formuleringen »aftaler med andre lande«, men eftersom det efter regeringsskiftet i Tyskland og den nye tyske regerings anmodning om våbenstilstand i begyndelsen af oktober var blevet klart, at Tyskland var ved at tabe krigen, var Danmarks afhængighed af vestmagterne blevet endnu større. Netop spørgsmålet om danske levnedsmidler til Tyskland havde altid været et ømtåleligt emne i forholdet til Ententen og de associerede¹²³. Selv om der ifølge Haxthausens aftale var tale om forsyninger til russiske krigsfanger i Tyskland, ville sådanne forsyninger dog indirekte lette Tysklands levnedsmiddelproblem. Offentliggørelsen i russisk og dansk presse af denne aftale, som oven i købet havde udseende af en overenskomst med den danske regering, må derfor have været i høj grad pinlig for regeringen. Endelig, for det tredje, det formelle i sagen: at Haxthausen uden regeringens bemyndigelse havde afsluttet en overenskomst på dennes vegne. Mens de to første punkter var de reelt afgørende for regeringens beslutning, var det tredje det formelt udslagsgivende. Det var også på dette tredje punkt, Haxthausen søgte at klare frisag.

Over for den sovjetiske regering måtte Haxthausen nu blæse retræte. I sin henvendelse til Handels- og industrikommissariatet fremstillede han imidlertid sagen sådan, at det kom til at se ud, som om det var de sovjetiske myndigheders sendrægtighed med opfyldelsen af de danske betingelser, der var skyld i sammenbruddet. De sovjetiske myndigheder blev således aldrig informeret om, at Haxthausens kompetence var mindre omfattende, end han havde givet det udseende af¹²⁴. På baggrund af det netop passerede kan det i øvrigt undre, at Haxthausen i sin meddelelse om for-

122. UM. 79. D. 174. UM til gesandtskabet i Petrograd 10. 10. 1918.

123. Se f. eks. *Industriraadets Historie*, pp. 149–150.

124. Haxthausen havde bibragt de sovjetiske myndigheder den opfattelse, at EFU i Danmark svarede til Kommissariatet for handel og industri i Sovjetrusland, hvilket nok turde være en overdrivelse, se UM. Konsulatsarkivet Moskva. II. Vareudvekslingen. Udateret skrivelse.

handlingernes afbrydelse nok en gang fremhævede den danske beredvillighed til at forsyne russiske krigsfanger i Tyskland med levnedsmidler¹²⁵. Dette tilsagn, der klart må være afgivet på skrømt, bliver kun forståeligt, når man erindrer sig den tidligere omtalte store betydning, Haxthausen tillagde levnedsmiddelspørgsmålet som pressionsmiddel over for de sovjetiske myndigheder under sin øvrige virksomhed som dansk generalkonsul¹²⁶.

Tilbage i »sagen Haxthausen« stod derpå kun en klarlæggelse af Erhvervenes Fællesudvalgs andel i sagen og Udvalgets forhold til udenrigsministeriet. Den 25. oktober meddelte ministeriet gesandtskabet i Petrograd – på dettes forespørgsel – at Haxthausens fuldmagt fra Fællesudvalget gik ud på, at han var bemyndiget til at varetage Erhvervenes Fællesudvalgets interesser, så vidt muligt i samråd med handelsattachéen ved gesandtskabet¹²⁷. Dette svar betegnede ministeriet imidlertid selv som »foreløbigt«, og den 30. oktober blev Fællesudvalget bedt om at fremkomme med en udtalelse i sagen¹²⁸. Dagen efter, den 31. oktober, indsendte Haxthausen *sin* redegørelse til udenrigsministeriet. Heri mere end antydede han, at Erhvervenes Fællesudvalg havde forholdt udenrigsministeriet oplysninger om, hvad formålet med hans udnævnelse også havde været: nemlig tilvejebringelse af en aftale med sovjetregeringen om russiske råvaretilførsler til den danske industri mod dansk kompensation i form af levnedsmiddelleverancer. Haxthausen hævdede at have handlet i god tro, idet han af Erhvervenes Fællesudvalg havde fået den opfattelse, at Fællesudvalget – specielt hvad angik vareudvekslingsspørgsmål med Rusland – af udenrigsministeriet var bemyndiget til at tage sig af denne sag. Han havde derfor også regnet med, at Fællesudvalgets instruks havde været i overensstemmelse med udenrigsministeriets principper, så meget mere som hele hans arbejde i Fællesudvalget i København umiddelbart før overtagelsen af generalkonsulatet i Moskva havde været koncentreret om vareudvekslingssagen. Der var herunder ligefrem blevet opstillet et projekt til en kompensationsaftale, og dette projekt havde han i Moskva lagt til grund for sine forhandlinger med

125. UM. GAP. 40. Moskov udgående. Kommissariatet for handel og industri til Haxthausen 28. 10. 1918. Kommissariatet var fortsat rede til forhandlinger om vareudveksling når som helst.

126. UM. Konsulatsarkivet Moskva II. Vareudvekslingen. Russisk skrivelse dateret 22. 10. 1918.

127. UM. 79. D. 174. Gesandtskabet til UM 8. 10. 1918 no. 518; UM til gesandtskabet, udateret, no. 997. Det fremgår af formuleringen i gesandtskabets forespørgsel, at der tænkes på Udvalgets fuldmagt.

128. UM. 79. D. 174. UM til EFU 30. 10. 1918.

de sovjetiske myndigheder. Når hans forhold til udenrigsministeriet ikke nærmere var blevet klarlagt under opholdet i Danmark forud for afrejsen til Rusland, hang det efter Haxthausens opfattelse sammen med travlhed i udenrigsministeriet i anledning af forhandlingerne med USA om en vareudvekslingsaftale ¹²⁹.

Denne redegørelses ses ikke i det væsentlige at være blevet bestridt af Erhvervenes Fællesudvalg, hverken i dets redegørelse af 7. november eller senere. I 7. november-redegørelsen henviste Fællesudvalget ligeledes til travlhed i udenrigsministeriet som årsag til dettes manglende viden om Haxthausens funktion som erhvervenes repræsentant i Rusland. I øvrigt henholdt redegørelsen sig til Udvalgets skriftlige instruks af 19. august, som citeredes i redegørelsen, og hvorved udenrigsministeriet for første gang fik kendskab til dette aktstykke. Fællesudvalget havde ganske vist bemyndiget Haxthausen til at forhandle om vareudveksling, men man havde samtidig givet udtryk for, at der p. t. ikke var udsigt til en dansk-russisk kompensationsaftale som foreslået i det af Lange hjembragte projekt. Endelig fremhævede Fællesudvalget i sin redegørelse, at de danske virksomheders hovedinteresse lå i at få udførselstilladelser for de allerede opkøbte varer. Det var imidlertid kun muligt at opnå sådanne tilladelser, hvis myndighederne i Rusland fik garanti for, at importen til Danmark foregik via Erhvervenes Fællesudvalg, »en af den danske Regering anerkendt Kontrolorganisation« (en sådan betingelse indgik i det forslag, Lange havde hjembragt). Instruksen og fuldmagten til Haxthausen bagatelliseredes, dels ved at hævde at det var Haxthausen selv, der havde bedt om den, dels ved at betegne den som »et Papir«. Et karakteristisk træk ved redegørelsen var således en tendens til at placere ansvaret for Haxthausens aktiviteter – foruden hos Haxthausen selv – hos de virksomheder, der under de »næsten lovløse Forhold« havde krævet bistand¹³⁰.

Hverken i denne eller senere skrivelser bestred Fællesudvalget Haxthausens oplysninger om de mundtlige aftaler, truffet med ham i Erhvervenes Fællesudvalg i august. Det er derfor rimeligt at slutte, at Fællesudvalgets repræsentant på dette punkt er i overensstemmelse med sandheden ¹³¹. Hvis det ikke havde været tilfældet, ville Fællesudvalget formentlig ikke fortsat have accepteret Haxthausen som dets repræsentant i Rusland.

129. Do, Haxthausen til UM 31. 10. 1918.

130. UM. 79. D. 174. EFU (ved Alex. Foss) til UM 7. 11. 1918. Se det til indledning anførte citat.

131. I sin fremstilling af vareudvekslingssagen i sin rapport af 5. 11. 1918 er

Veststaternes pression og dansk forventning om udenlandsk intervention i Sovjetrusland

Med udenrigsministeriets afstandtagen fra Haxthausens overenskomst med de sovjetiske myndigheder må danske erhvervskredses forsøg på at etablere en vareudvekslingsaftale med Sovjetrusland på kompensationsbasis anses for foreløbigt udtømte. Imidlertid havde regeringen jo samtidig med sin afstandtagen tilkendegivet sin fortsatte interesse i handelssamkvem med Sovjetrusland, på to betingelser: opfyldelse af de danske krav om eksportlicenser for allerede opkøbte varer og betaling af de danske frøfirmaers store tilgodehavender. Handelsattachéen havde i forbindelse med den første betingelse foreslået, at man udnyttede de sovjetiske skibes ankomst til Danmark og sovjetiske handelsagenters interesse i opkøb af danske varer til at få løst spørgsmålet om de danske varepartier i Rusland: man skulle lade de sovjetiske agenter opkøbe de eftertragtede danske varer, men kun stille dem udførselstilladelser i udsigt efter udstedelse af sovjetiske udførselstilladelser for de danske varer i Rusland¹³². Det andet problem blev løst derved, at der den 21. september mellem gesandtskabet i Petrograd og RSFSR var blevet afsluttet en overenskomst, som dannede slutstenen på de mange bestræbelser lige siden magtskiftet i Rusland på at få ordnet betalingen for de danske frøfirmaers leverancer¹³³. Hovedpunktet i denne aftale var en sovjetisk indbetaling af det skyldige beløb i rubler til det danske udenrigsministerium. Dette beløb skulle stå som pant og kunne sælges af de danske firmaer, hvis ikke sovjetregeringen inden en nærmere fastsat frist havde foretaget endelig indbetaling i danske kroner.

Det viste sig imidlertid umuligt for den sovjetiske regering – trods besiddelsen af de gyldige papirer efter denne overenskomst – at få den del af frøpartierne, der havde været oplagret i Frankrig, frigivet. Den 3. november blev der derfor sluttet en tillægsaftale om leverancer af nye frø,

Haxthausen derimod ofte ukorrekt. Således placerer han ansvaret hos handelsattachéen for kombinationen af gesandtskabets projekt af 27. 8. med sine egne tillægsaftaler. Han hævder ligeledes, at der allerede ifølge gesandtskabets overenskomst var givet russerne tilladelse til opkøb af varer i Danmark for indtægterne ved salget af de russiske varer. I begge tilfælde var Haxthausen den ansvarlige.

132. UM. 79. D. 174. Handelsattachéen til UM, udateret no. 19.

133. UM. GAP. 39. Vareudvekslingen. Kopi af overenskomsten af 21. 9. 1918; Handelsattachéen til UM 2. 10. 1918, no. 29. Overenskomsten er trykt i *Dokumenty vnešnej politiki*, I (1957), p. 493 f. Inden det var kommet så vidt, havde der været en ny repræsentant for det sovjetiske landbrugsministerium i Danmark, se Grosserer-Societetets Komité J. no. 10/1918. Oversættelse af artikel i avisen *Severnaja kommuna* fra ca. 20. 10. 1918.

i alt 140 tons¹³⁴. Hverken denne nye overenskomst om danske frøleverancer eller gesandtskabets projekt om sovjetiske tilførsler af russiske råstoffer til Danmark som led i bestræbelserne på at få frigjort dansk kapital i Rusland blev imidlertid realiseret. Årsagen hertil var pres på den danske regering og de danske erhvervsorganisationer fra de store vestmagter. Muligvis spillede dog også Harald Scavenius' rapporter om, at sovjetregeringen forsøgte at indsmugle propaganda til Danmark i de sovjetiske skibe, en rolle for dette sidste projekts forlis¹³⁵. Efter lange og brydsomme forhandlinger, hvorunder man fra sovjetisk side påny søgte at betinge sig kompensation i levnedsmidler¹³⁶, afsejlede den 10. november det første sovjetiske skib til Danmark. Det drejede sig om damperen Federacija (tidl. Vera), lastet med kobberspåner, messingspåner, hør og brædder. I løbet af november og december fik gesandtskabet meddelelse om yderligere seks sovjetiske skibe med kurs mod Danmark og lastet med træ, finer, hør, hamp og kløverfrø¹³⁷. Forinden skibenes afgang havde gesandtskabet over for de sovjetiske myndigheder afgivet erklæringer om, at hverken skibene eller deres ladninger ville blive underkastet rekvisition, når de kom til Danmark¹³⁸. For at sikre skibene mod opbringning havde den danske regering på sovjetregeringens anmodning opnået tysk tilsagn om uhindret passage¹³⁹. Ved tiden for skibenes afsejling til Danmark var tyske garantier imidlertid af tvivlsom værdi. Våbenstilstanden blev erklæret dagen efter det første skibs afrejse fra

134. UM. 79. D. 174. b. Th. Jensen til UM 15. 11. 1918.

135. UM. GAP. V. 37. Gesandtskabet i Petrograd til Haxthausen 21. 10. 1918. UM. 133. D. 5. Gesandtskabet i Petrograd til UM 21. 10. 1918.

136. Kommissariatet for handel og industri krævede udførselstilladelse for 115 tons pølse, som Suric havde opkøbt i Danmark. Efter først at have forsøgt at få frigivet beslaglagte, danskejede kløverfrø som modydelse besluttede udenrigsministeriet pludselig at frigive pølserne med den begrundelse, at der var »danske Interesser« i en eksport heraf. Dette var unægtelig en handling stik i strid med de principper, man havde anført imod Haxthausens forhandlinger med de sovjetiske myndigheder om levnedsmidler, se UM. 79. D. 174, UM. 79. D. 174. b. og UM. Konsulatsarkivet, Moskva. III. Handelsattachéen. Diverse skrivelser fra november 1918.

137. UM. GAP. 39. Vareudvekslingen. Handelsattachéen til Kommissariatet for handel og industri 12. og 25. 11. 1918; diverse skrivelser fra kommissariatet til gesandtskabet november og december 1918.

138. Do, Handelsattachéen til Kommissariatet for handel og industri 12. og 25. 11. 1918. Det blev fra dansk side udtrykkeligt understreget, at skibene sejlede til Danmark under de vilkår, der var aftalt i overenskomsten af 27. 8. 1918, altså uden de to tillægsaftaler.

139. UM. 79. D. 174. UM til gesandtskabet i Berlin 2. 9. 1918, no. 380; gesandtskabet i Berlin til UM 1. 10. 1918, no. 1654 med bilag i form af tysk verbalnote af 29. 9. 1918.

Petrograd; for fremtiden gjaldt det om at sikre sig vestmagternes velvilje¹⁴⁰. Dette lykkedes ikke.

Som omtalt (se note 94) havde den britiske legation i København allerede tidligere vist sagen med de sovjetiske skibe interesse. Næsten samtidig med skibenes forventede ankomst anmodede den britiske regering den danske regering om at træffe forholdsregler mod bolsjevikisk propaganda. Et af midlerne hertil skulle være forbud mod rubeltransaktioner¹⁴¹. Hermed var projektets skæbne beseglet. Kun ét af de mange sovjetiske skibe synes at have nået bestemmelsesstedet, nemlig Federacija (Vera), der allerede den 20. november ankom til København. Skibet fik imidlertid ikke tilladelse til at losse sin last, men blev underkastet bevogtning af danske orlogsfartøjer. Da den danske regering for kun knap en måned siden havde udtalt, at den »med glæde« ville se de sovjetiske skibe i København, er det indlysende, at dette drastiske skridt ikke er blevet truffet uden udefra kommende tilskyndelse. Efter ti dages ophold i København afsejlede skibet til Stockholm, hvor det blev beslaglagt og overdraget til dets tidligere lettiske ejer. De øvrige skibe blev opbragt, før de nåede Danmark¹⁴².

Ligesom den britiske legation havde foretaget henvendelse i sagen vedrørende de sovjetiske skibe, gav legationen i november udtryk for, at den britiske regering var bekymret i anledning af forlydender om ordningen af betalingsspørgsmålet i frøsagen¹⁴³. England frygtede, at de bolsjevikiske agenter i Danmark herved skulle komme til at disponere over forøgede pengemidler¹⁴⁴. Udenrigsministeriet kunne dog afvise denne diskrete pression ved at godtgøre, at frygten var ubegrundet. Det først indbetalte beløb på 12.5 millioner rubler var båndlagt i Nationalbanken og ville blive dér. Nu fik de danske firmaer nye indbetalinger fra den sovjetiske regering i dansk valuta. De eneste, der i virkeligheden fik deres likviditet indskrænket herved, var altså russerne¹⁴⁵.

140. Do, gesandtskabet i Petrograd til UM 21. 11. 1918. Gesandten anmodede udenrigsministeriet om at sikre sig britisk velvilje over for sovjetiske skibes fart til Danmark.

141. *Papers relating to the Foreign Relations of the United States*, p. 728.

142. Š i š k i n: *Istoričeskie svjazi*, p. 177 ff. Nationaltidende for 21. og 30. 11. samt 5. 12. 1918. Se også UM. GAP. 38, XXXVIII. Handelsattacheen. Gesandtskabet i Petrograd til UM ca. 4. 12. 1918, no. 895 og UM. GAP. 39. Vareudvekslingen. UM til gesandtskabet i Petrograd 2. 12. 1918, no. 1208. Udenrigsministeriet synes at have ment, at de sovjetiske skibes ankomst havde forbindelse med det skrinlagte vareudvekslingsprojekt.

143. Se note 94.

144. UM. 79. D. 174. b. Britiske legation til kontorchef i udenrigsministeriet Knud Sthyr 13. 11. 1918.

145. Do, Um til britiske legation 16. 11. 1918.

Alvorligere var det pres, den danske regering blev udsat for af USA og Le Comité Interallié i København¹⁴⁶. Efter flere forudgående meningsudvekslinger afleverede den amerikanske legation en note til udenrigsministeriet, dateret den 13. december 1918, hvori den amerikanske regering gjorde gældende, at dansk eksport til Rusland ikke var tilladt ifølge overenskomsten med USA af 18. september 1918. Den danske regering havde bestridt den amerikanske opfattelse, men den amerikanske regering insisterede på sin fortolkning: alle dele af Rusland var omfattet af forbudet, indtil forholdene i Rusland var blevet mere ordnede. Henvendelsen sluttede med kategorisk at erklære, at USA ikke ville billige eksport af nogen art til Rusland, undtagen til distrikter der i forvejen var accepteret af den amerikanske regering¹⁴⁷.

Ifølge overenskomsten med USA var vareudveksling med Rusland udtrykkeligt forudsat¹⁴⁸. Vedrørende eksportforbud for varer til centralmagterne hed det i overenskomstens artikel 13, at sådanne forbud også gjaldt f. eks. »hele et land, uanset om det tidligere har været allieret eller neutralt, hvis nogen del eller hele dette lands territorium nu er besat af Tysklands eller dets allieredes militære eller civile styrker«. For så vidt var formalia i orden: dele af det tidligere allierede Rusland var faktisk besat af tyske tropper. Imidlertid kan det ikke have været af hensyn til Tyskland, at USA nu var imod dansk eksport til Rusland. I sit svar til den amerikanske legation erklærede udenrigsministeriet, at formålet med den omtalte paragraf havde været at forhindre, at varer, som blev eksporteret fra Danmark til en hvilken som helst del af det gamle russiske riges territorium, skulle komme tyske styrker til gode, styrker som ved overenskomstens indgåelse havde befundet sig i de omtalte områder. Derimod havde man ikke haft de dele af Rusland i tankerne, som beherskedes af den »såkaldte Sovjetregering«. Nu var situationen tilmed en anden, idet de tyske tropper var på vej hjem fra Rusland som følge af våbenstilstanden. Den danske regering var dog alligevel indstillet på at følge den amerikanske fortolkning, dvs. rede til at indstille dansk eksport til Rusland, fordi situationen i selve Sovjetrusland havde udviklet sig på en måde, som gjorde det umuligt for andre lande at opretholde forbindelser med dette land¹⁴⁹. Ved at vælge denne begrundelse undgik den danske regering at tabe ansigt, selv om det var tydeligt, at beslutningen var blevet truffet under pres¹⁵⁰.

146. Le Comité Interallié var sammensat af de allieredes handelsattachéer.

147. UM. 6. D. 36. Amerikanske legation til UM 13. 12. 1918.

148. Overenskomstens artikel II, se UM. 6. D. 36. IX.

149. UM. 79. D. 174. UM til amerikanske legation 20. 12. 1918.

150. I et første udkast, forfattet af departementschef Clan, havde den danske hold-

Også via de danske erhvervsorganisationer lagde de vestlige stormagter pres på Danmark for at få det til at bryde alt handelssamkvem med Sovjetrusland. I en henvendelse til Grosserer-Societetets Komité af 14. december protesterede Le Comité Interallié mod dansk eksport til Rusland og betegnede en sådan som »contrary to the provisions of the recent agreement between the authorities of the Danish and Associated Governments«¹⁵¹. Hvor alvorligt presset har været, fremgår af, at en højtstående udenrigsministeriel embedsmand mente, at Danmark risikerede en annullering af den dansk-amerikanske overenskomst, hvis man ikke fulgte de allieredes ønsker¹⁵².

Konsekvenserne af de forskellige pressioer viste sig hurtigt på en række områder. På et møde i København den 27. november mellem repræsentanter for de skandinaviske regeringer og ledende politifolk blev det besluttet at trække de diplomatiske repræsentationer hjem fra Rusland, dvs. afbryde de faktiske diplomatiske forbindelser, der havde bestået i over et år¹⁵³. Ved samme lejlighed er der sandsynligvis blevet overvejet foranstaltninger mod bolsjevikiske agenter og sympatisører i de skandinaviske lande. Begge sæt forholdsregler var i overensstemmelse med de allieredes krav.

En sovjetisk damper, der skulle have indskibet danske varer til Sovjetrusland, blev af Ententemyndighederne forhindret i at nå til dansk havn. Danske firmaer, der søgte om eksporttilladelser til Rusland, fik fra

ning været mere trodsig. Det hed heri, at det havde været en stiltiende forudsætning for den dansk-amerikanske aftale, at eksport til det egentlige Rusland (dvs. Sovjetrusland) kunne fortsætte. Udkastet konkluderede i en konstatering af, at man forstod, at den amerikanske regering *nu* (min understregning) ønskede eksporten fra Danmark til Rusland standset, og at den amerikanske regerings erklæring var at betragte som en tilkendegivelse af den politik, USA *fra nu af* (min understregning) ville følge. Dette synspunkt ville den danske regering frivilligt tilslutte sig, så meget mere som de interne forhold i Sovjetrusland havde forværret sig alvorligt siden da, se UM. 6. D. 36.

151. UM. 79. D. 174. b. Grosserer-Societetets Komité til UM 17. 12. 1918 med bilag i form af Den interallierede komité's skrivelse af 14. 12.

152. Do, Th. Jensen til UM 15. 1. 1920; Clan til Th. Jensen 15. 1. 1920. De allieredes motiver til at hindre dansk-sovjetisk økonomisk samkvem var givetvis først og fremmest betinget af ønsket om at svække Sovjetrusland og om muligt styrte bolsjevikkerne. Den amerikanske chargé d'affaires i Danmark berører i en indberetning til State Department imidlertid også et andet motiv, ganske vist i forbindelse med spørgsmålet om det ønskelige i en fortsat dansk diplomatisk og konsulær repræsentation i Sovjetrusland: Danmark ville blive i stand til at drage kommercielle fordele af fortsat samkvem med Sovjetrusland, hvis alle andre stater afbrød forbindelsen, se *Papers relating to the foreign relations of the United States 1918*. p. 718 f. (23. 11. 1918).

153. UM. 133. D. 4. Udkast dateret 27. 11. 1918; GAP. IV. 29-30. UM til gesandtskabet i Petrograd 2. 12. 1918.

nu af afslået ansøgningerne¹⁵⁴. Hermed var enhver tanke om vareudveksling definitivt umuliggjort, uanset de bagvedliggende motiver. I stedet intensiverede danske repræsentanter i Rusland (bistået af danske virksomheders personale i Rusland) bestræbelser, der allerede i nogen tid havde været under udfoldelse, på at redde så meget som muligt igennem den formodede, korte slutfase af det bolsjevikkiske regime, og på at knytte kontakter med henblik på den fremtidige handel mellem de to lande, når »mere ordnede forhold« var indtruffet¹⁵⁵.

Ved en vurdering af den pression, Danmark blev udsat for i de sidste måneder af 1918 må det imidlertid understreges, at denne primært kom til at berøre danske eksportinteresser. De interesser i dansk erhvervsliv, der var de dominerende, når det gjaldt forholdet til Sovjetrusland, var derimod nu helt på linie med de store vestmagters politik. Opskræmte over især begivenhederne i Tyskland (Novemberrevolutionen), men også hjemlige fænomener (Grønttorvsbataljen), som formodedes at være iværksat og dirigeret fra Moskva, ønskede disse kredse et opgør med sovjetregeringen i stedet for videre forsøg på ad forhandlingsvejen at opnå et resultat¹⁵⁶.

De eneste, der på dette tidspunkt slog til lyd for fortsat økonomisk samkvem med Sovjetrusland, var det Moskva-orienterede Socialistisk Arbejderparti. Ud fra helt andre motiver end erhvervslivet, men paradoksalt nok begrundet i udtalelser fra Harald Scavenius' pressekonference efter dennes hjemkaldelse fra Petrograd, opfordrede partiet den danske kooperative bevægelse til at tage affære og til at træde i forbin-

154. UM. 79. D. 174. b. Th. Jensen til UM 15. 1. 1920. Se også landbrugskommissær Sereda om hindringen af de danske frøleverancer, Arthur Ransome, *Seks Uger i Rusland* Kbhvn. 1920, p. 85.

155. UM. 65. I. 19. Haxthausen til UM 11. og 15. 11. 1918. Harald Scavenius argumenterede i slutningen af november for, at handelsattaché Andersens foreløbige ansættelse blev forlænget, da dennes arbejde »ved indtræden af nogenlunde normale Forhold i Rusland« ville antage store dimensioner, se UM. GAP. 38. XXXVIII Handelsattacheen. Gesandtskabet til UM 23. 11. 1918.

156. UM. 79. D. 174. Adams Transport Co. til UM 15. 11. 1918. Det hed heri, at forholdene ikke ville blive bedre, før bolsjevikkerne ved en samlet optræden fra udlandets side var blevet underkuet. Se også »Nationaltidende« for 23. 11. 1918 (Aften), p. 1: »De Allieredes Felttog mod den bolschevikiske Terrorisme er begyndt«; do, 3. 12. 1918 (Aften), p. 1-2: »Bolschevikernes Dage er nu talte«; do, 23. 12. 1918 (Aften), p. 3: »Paa Korstog til Rusland« (ledende artikel om, at der nu skal bringes orden i det russiske kaos. Se også »København« for 8. 11. 1918, p. 1, hvor det bl. a. hedder, at Danmark heldigvis ingen handelsoverenskomst havde med den bolsjevikkiske regering, og hvor der opfordres til, at Danmark så hurtigt som muligt løste sin part af bolsjevikproblemet. »København« ejedes af en række store erhvervsfolk med Erhvervenes Fællesudvalgs formand, Alex. Foss i spidsen.

delse med sovjetregeringen ^{156a}. Hidtil havde partiet ikke beskæftiget sig med denne sag, og opråbet i den 11. time fik ingen konsekvenser. Dertil var partiets indflydelse for ringe.

Konklusion

Baggrunden for de dansk-sovjetiske udenrigsøkonomiske relationer i perioden mellem Oktoberrevolutionen 1917 og iværksættelsen af den politiske og økonomiske blokade i slutningen af året 1918 var de forudgående forbindelser på dette område mellem Danmark og de tidligere russiske regeringer, herunder de forskellige provisoriske regeringer i 1917. I årene før og under Den første verdenskrig var Rusland kommet til at spille en stor rolle i mange danske erhvervsfolks forestillinger om virkefelter for danske investeringer og dansk foretagsomhed i det hele taget. I det sidste trefjerdingår før Oktoberrevolutionen var Rusland rykket frem i første række i de danske erhvervsorganisationers arbejde med at skaffe dansk erhvervsliv forsyninger, efter at den skærpede krigsførelse havde berøvet Danmark tilførsler vestfra. Disse bestræbelser havde fået en lovende start, og Erhvervenes Fællesudvalg havde opfordret danske erhvervsfolk til at foretage opkøb i Rusland med henblik på eksport til Danmark, ligesom danske eksportvirksomheder havde bragt varer til Rusland med henblik på afsætning dér.

Oktoberrevolutionen betød en afbrydelse af disse bestræbelser. Den umiddelbare reaktion på bolsjevikkernes magtovertagelse tyder ikke på, at man har været klar over, at man fra nu af ville få at gøre med et regime, som ikke alene havde et radikalt økonomisk/politisk program, men også politisk vilje og – skulle det vise sig – evne til at realisere dette program. Ret hurtigt måtte man imidlertid indse, at man i alle fald for en tid måtte trækkes med det nye regime. Dette opfattedes dog stadig som et overgangsfænomen, men det gjaldt nu om i denne overgangsperiode at finde veje, der på den ene side kunne lette situationen for danske interesser, der var kommet i vanskeligheder som følge af samfundsomvæltningen, men som på den anden side ikke bidrog til at stabilisere det uønskede styre i Rusland. Danmark opretholdt derfor, ja udvidede endog sin officielle repræsentation i Rusland efter ønske fra erhvervslivet. Samtidig undgik man ethvert skridt, der kunne fortolkes som en officiel aner-

^{156a}. »Klassekampen« for 27. 12. 1918; i et interview i samme blad 5. 12. 1918 havde Ernst Christiansen, der netop var vendt hjem fra Sovjetrusland, opfordret til påbegyndelse af en »sund Vareudveksling« til forskel fra nuværende »Gullasch-geschäft«.

kendelse af sovjetregeringen. Når denne foretog skridt, der stred mod grundsætninger, der hidtil havde været betragtet som ukrænkelige, protesterede Danmarks officielle repræsentant¹⁵⁷. Det er dog samtidig betegnende for den danske holdning, at man i praksis var rede til at slække på sine principielle krav, hvis mere kortsigtede danske interesser derved kunne varetages¹⁵⁸.

De dansk-sovjetiske økonomiske relationer i den allerførste tid er karakteriseret ved deres udspring i helt konkrete problemer, som begge parter ønskede løst. Kendetegnende for den danske interesse er det imidlertid, at man ønskede løsningen af disse problemer (frøsagen) kædet sammen med forsøg på at skaffe dansk erhvervsliv forsyninger fra Rusland.

Disse bestræbelser tog for alvor fart efter indførelsen af statsmonopolet på udenrigshandel i Sovjetrusland den 22. april 1918 og resulterede i forskellige projekter, der på én og samme gang søgte at tilfredsstille såvel ønskerne om at blive holdt skadesløs mht. danske udestående fordringer som ønskerne om at holde dansk erhvervsliv i gang ved hjælp af tilstrækkelige tilførsler.

Af større betydning end nationaliseringen af udenrigshandelen (der under alle omstændigheder ikke blev effektiv før hen på efteråret 1918) blev imidlertid sovjetiske forholdsregler, der fik til følge, at betydelige danske varepartier enten reelt eller formelt måtte betragtes som konfiskeret, i bedste fald som passiv og meget udsat kapital (annullering af eksportlicenser, rekvisitioner med manglende eller utilstrækkelige godtgørelser). Herefter optrådte en dualisme i de danske interesser i forholdet til Sovjetrusland: som hidtil var kredse i dansk erhvervsliv interesseret i tilførsler af råstoffer af forskellig art fra Rusland; men som et nyt og kraftigt element kom nu hertil interesser, hvis hovedsigte var at få fri-

157. UM. 133. L. 1. Gesandtskabet i Petrograd til UM. 1. 3. 1918. UM. 79. H. 82. Samme til UM. 26. 4. 1918.

158. Det må dog i denne forbindelse ikke overses, at de vidtgående indgreb fra politisk hold i det økonomiske liv i Danmark under verdenskrigen sikkert har gjort det lettere at acceptere nogle af de sovjetiske principper. Således mente Harald Scavenius i juli 1918, at danskes adgang til at drive forretningsvirksomhed i Sovjetrusland – trods den deklarerede nationalisering af handelen – rent faktisk ikke var »væsentlig ringere end den næringsretlige Stilling i Danmark under den nuværende Systematisering af Ind- og Udførsel samt indenrigske Handel, . . .«, UM. GAP. 29. Borgerskab for Russere i Danmark. Harald Scavenius til UM 10. 7. 1918. Erik Plum, direktør i Russisk Handelskompagni, går så vidt som til at mene, at bolsjevikkerne først i slutningen af september 1918 var nået lige så vidt i reguleringen af handelen, som man var det i Danmark med oprettelsen af Den overordentlige Kommission, Plum: *Russisk Handelskompagni*, p. 71.

gjort den således bundne og truede kapital. I både Langes og Haxthausens aktiviteter på Erhvervenes Fællesudvalgs vegne træder denne dualisme tydeligt frem. Tydeligst kommer den til syne i Haxthausens tilfælde, fordi dennes forhandlingsresultat ikke havde taget tilstrækkeligt hensyn til disse sidstnævnte interesser. Fra eftersommeren 1918 og med voksende styrke hen mod slutningen af den her behandlede periode blev det klart disse interessers forsøg på at redde deres kapital i Rusland, der dominerede den danske politik.

Dette forhold skal igen ses i sammenhæng med dels den stigende spænding mellem Sovjetrusland og vestmagterne, der forhindrede en vareudvekslingsaftale i større stil, dels det forhold at Danmark ved overenskomsten med USA af 18. september 1918 i det store og hele fik udsigt til en løsning på de mest påtrængende tilførselsproblemer. De arrangementer, der fra nu af først og fremmest blev arbejdet henimod fra dansk side, tog sigte på at kræve den danske kapital i form af bundne varepartier m. v. frigjort, før der kunne blive tale om forhandlinger om nogen form for vareudveksling. I denne periodes slutfase ønskede visse erhvervskredse også krassere midler taget i brug for at sikre deres interesser: tilbageholdelse af russiske krigsfanger i Danmark som gidsler, og militære aktioner mod sovjetregeringen. Denne holdning støttedes i princippet af den opfattelse, som Harald Scavenius klarest og skarpest havde givet udtryk for: det bolsjevikiske regime var af en sådan karakter, at Danmark ville kompromittere sig ved at etablere relationer til Sovjetrusland på så højt niveau, som mere forsonlige talsmænd havde ønsket (Lange).

Mens der kan konstateres forskellige interesser inden for dansk erhvervsliv vedrørende den praktiske udformning af relationerne til Sovjetrusland, synes der ikke at have været divergerende opfattelser mellem regering og erhvervsliv mht. samme spørgsmål. Som oftest fungerede udenrigsministeriet som en art ekspeditionskontor for danske erhvervsinteresser, hvilket i øvrigt ikke kan være så opsigtsvækkende i betragtning af, at den danske regering havde overdraget erhvervene det egentlige arbejde på det udenrigsøkonomiske område. Bortset fra rollen som en ret selvstændig formidler af danske økonomiske interesser over for sovjetregeringen havde udenrigsministeriet imidlertid også den funktion at formidle andre regerings holdning til den danske Ruslands-politik. I perioden frem til det tyske sammenbrud var det især den tyske regerings holdning; efter våbenstilstanden især de store veststater. At udenrigsministeriet/regeringen skulle have haft nogle selvstændige synspunkter på de problemer, der rejste sig i forbindelse med det her behandlede

emne, ses ikke at have været tilfældet. At visse personer i udenrigsministeriets tjeneste (Harald Scavenius f. eks.) havde en selvstændig opfattelse, er en anden sag. Hvilke interesser skulle sådanne synspunkter i øvrigt repræsentere? Udenrigsministeriets egentlige rolle var den at være det organ, hvor danske økonomiske interesser blev konfronteret med stormagternes syn på, om disse interesser skulle nyde fremme eller blokeres. Den konflikt, der opstod omkring Haxthausens aktiviteter, afkræfter ikke denne opfattelse. Hvis Haxthausen havde kunnet opnå en aftale i Moskva, der tilfredsstillede de på dette tidspunkt dominerende danske interesser, er det ikke troligt, at udenrigsministeriet skulle have kunnet eller ønsket at forhindre sådanne aftaler på grund af en formel fejl fra Haxthausens side.

Spørgsmålet om ideologiske modsætninger må nuanceres. Mens man i sovjetstyrets første tid næppe nok tog det alvorligt i ledende kredse i Danmark, er der ingen tvivl om, at jo længere tid det viste sig i stand til at bevare og konsolidere sin magt, desto større blev uviljen mod det. Samtidig eksisterede der – tydeligst mod slutningen af det her behandlede tidsrum – en frygt for revolutionær infektion, udgående fra det nye russiske regime. Alligevel kan der konstateres en livlig kommunikation mellem de sovjetiske myndigheder og det danske erhvervsliv, dels formidlet af den danske diplomatiske repræsentation i Sovjetrusland, dels af erhvervslivets egne, direkte repræsentanter¹⁵⁹. Men mens denne interesse i at bevare kontakten til Rusland også under de nye forhold efter bolsjevikernes magtovertagelse fra visse dele af erhvervslivet udsprang af et ønske om egentlige varebytterelationer, er det på den anden side det karakteristiske for de dansk-sovjetiske relationer, at de blev domineret af interesser, der var kommet i bekneb som følge af det nye styres forholdsregler. Disse interesser ønskede ikke økonomisk samkvem i egentlig forstand, men kontakt til de nye magthavere for at redde deres kapital. Bestandigt spejdede man efter begivenheder, der kunne indvarsle, at de »abnorme« og »sindssyge« forhold var ved at lakke mod enden, og at det gamle Rusland – de ubegrænsede mulighedsers land¹⁶⁰ – igen ville stå frem.

De danske muligheder for selv at formulere en politik på det be-

159. I et interview til »Izvestija« den 15. 6. 1918 sagde Vorovskij, at der ubetinget eksisterede frygt for revolutionær infektion fra Rusland i de skandinaviske lande, men at de økonomiske interesser var så store, at de overvældede frygten, Šiškin, *Stanovlenie*, p. 167.

160. Forestillinger om Rusland som virkefelt for udenlandsk initiativ træffes utallige steder, se f. eks. F o s s, p. 29 og H a r a l d P l u m, p. 73.

handlede område hang nøje sammen med den internationale situation i almindelighed og med forholdet mellem de dominerende magter og Sovjetrusland i særdeleshed. Mens mulighederne i den periode, hvor Tyskland var absolut dominerende i forholdet til Sovjetrusland (dvs. mellem Brest-Litovsk og våbenstilstanden) i det store og hele synes at have været gode, ændrede dette forhold sig afgørende efter Tysklands sammenbrud og den stedse skærpede konflikt mellem sovjetregeringen og de store vestmagter. Til slut blev presset så kraftigt, at enhver tanke på økonomisk samkvem med Sovjetrusland måtte opgives.

Resultatet af det udenlandske pres og de dominerende danske interesser ønske om at støtte en samlet udenlandsk aktion mod sovjetregeringen blev Danmarks brud med Sovjetrusland. Samtidig med tilbagekaldelsen af den danske diplomatiske mission (herunder generalkonsultatet i Moskva) opfordredes også danske erhvervsdrivende og danske statsborgere i øvrigt til at forlade Rusland¹⁶¹. I den nedkæmpning af bolsjevikregimet, som forventedes at finde sted i allernærmeste fremtid, ansås det ikke for tilrådeligt, at udlændinge opholdt sig i kampområdet.

Hjemvendende danske erhvervsfolk var dog fulde af fortrøstning ved årsskiftet 1918/1919: i løbet af en månedstid forventede de, at forholdene i Rusland atter ville være normale. Man ville så returnere og genoptage og videreføre det midlertidigt afbrudte arbejde i de ubegrænsede mulighedsers land¹⁶².

Det nye russiske styres politik over for Danmark på det udenrigsøkonomiske område fulgte i det væsentlige den generelle linie i den sovjetiske politik i den omhandlede periode: henvendelse til repræsentanter for danske myndigheder umiddelbart efter magtovertagelsen om fortsættelse af det økonomiske samkvem; udsendelse af repræsentanter for det nye regime til varetagelse af dets udenrigsøkonomiske interesser, dels af mere permanent art (Vorovskij/Suric), dels af mere midlertidig karakter med henblik på løsning af enkeltproblemer (Oržitskij, Michajlov).

Også anskuet fra den sovjetiske side spillede en helt konkret sag (frø-sagen) en stor rolle som igangsætter for videre initiativer og overvejelser vedrørende sovjetisk-danske økonomiske relationer. Denne interesse i at få løst denne sag skal ses på baggrund af ønsket om at få skabt forudsætninger for yderligere danske leverancer af frø til afhjælpning af den

161. UM. GAP. V. 37. Gesandtskabet i Petrograd til generalkonsulatet i Moskva 16. 11. 1918.

162. Se »Nationaltidende« 17. 12. 1918: »De Danskes sidste Uhygge-Maaneder i Petrograd«.

alvorlige ernæringssituation. Men også danske leverancer af industriprodukter (især landbrugsmaskiner) og levnedsmidler var der stor interesse for.

Af stor principiel interesse er konstateringen af sovjetregeringens vilighed til forskellige kompromisser hvad angår nationaliseret og beslaglagt dansk ejendom og muligheden for koncessioner med henblik på investeringer i russisk erhvervsliv.

Som omtalt spillede i Danmark frygten for bolsjevikisk propaganda – formidlet af sovjetregeringens repræsentanter i Danmark – en rolle, især hen mod slutningen af 1918. Noget belæg i det her gennemgåede materiale for, at disse repræsentanter skulle have været engageret i egentlig propagandavirksomhed, findes imidlertid ikke. Dette udelukker selvsagt ikke, at der faktisk har fundet en sådan aktivitet sted. Sandsynligvis har Danmark ikke spillet nogen stor rolle i de revolutionsforventninger, den Sovjetiske ledelse nærrede. Omvendt synes man i Sovjetrusland af have tillagt Danmark og det øvrige Skandinavien stor betydning på vareudvekslingsområdet, dels som selvstændige leverandører, dels som formidlere af en varestrøm fra det øvrige udland ¹⁶³.

Bortset fra bestræbelserne på at varetage egentlige økonomiske og handelsmæssige interesser går der også som en rød tråd gennem de forskellige sovjetiske initiativer vedvarende forsøg på at udnytte det udenrigsøkonomiske samkvem politisk. Mest markant kommer dette frem i de to tillægsaftaler af 11. september 1918, som det lykkedes sovjetregeringen at få Haxthausen til at underskrive. Hvis disse aftaler var blevet godtaget fra dansk side, ville der have været tale om en faktisk dansk anerkendelse af sovjetregeringen.

163. Se udateret og usigneret betænkning, »Handelsforbindelsen mellem Rusland og Danmark« (russisk og dansk version), forfattet i efteråret 1918 af en person med omfattende kendskab til de dansk-russiske handelsforbindelser både før og under krigen. Betænkningens konklusion lyder, at da Tyskland er svækket, og Ruslands tidligere allieredes fjendskab og forsøg på at etablere en økonomisk blokade af Rusland også udelukker disse lande, må Rusland satse på de neutrale lande, især Danmark i sin handelspolitik. Til gengæld for danske leverancer af især industrivarer, som skal bruges under fornyelsen af det russiske samfund, tilbydes danske virksomheder mulighed for kapitalinvesteringer, koncessioner og leverancer af forskellige metaller. Rigsarkivet. Generalkonsulatet i Moskva. Korrespondancesager (ikke registreret).

Utrykte kilder

Rigsarkivet (Anvendte forkortelser i parentes)

Udenrigsministeriets arkiv (UM)

- 6. D. 28. Forhandlinger om dansk-russisk Handelsoverenskomst. (6. D. 28)
- 6. D. 36. Danmark – USA. Handelspolitiske Forhandlinger. Pakke IX. (6. D. 36)
- 6. G. 24. Maximalisternes Fredsforslag og Fredsforhandlingerne i Brest-Litovsk. (6. G. 24)
- 6. P. 108. Dansk-tysk Aftale om Sejlads mellem danske og russiske Havne. (6. P. 108)
- 6. U. 134. Arrangement angaaende Levnedsmidler til østrig-ungarske og russiske Krigsfanger. (6. U. 134)
- 6. U. 138. Russisk Røde Kors. (6. U. 138)
- 34. O. 120. Ingeniør Lange. (34. O. 120)
- 79. D. 174. Danmark – Rusland. Vareudveksling mod Kredit. (79. D. 174)
- 79. D. 174. b. Levering af Frø til den russiske Stat. (79. D. 174. b)
- 79. H. 82. Konfiskering af Varer i Petrograd-Havn. (79. H. 82)
- 133. L. 1. Rusland: Statslaan. Annullering af russisk Statsgæld og neutrale Gesandters Protester. (133. L. 1)

Gesandtskabsarkivet, Petrograd (GAP)

Sagernes nummerering ifølge Rigsarkivets afleveringsjournaler, efterfulgt af de numre og/eller betegnelser, de benyttede læg har påført

- GAP. V. 37. 1917–1918. Politiske Forhold i egentlige Rusland. (GAP. V. 37)
- GAP. XX. 74. Kopier af Indberetninger m. m. fra Generalkonsulatet i Moskva. (GAP. XX. 74)
- GAP. 7. Gesandtskabets Handelsattaché. III. a. 4. (GAP. 7)
- GAP. 24. Generalia B.
- GAP. 29. Export af Kalvemaver etc.
- GAP. 29. Ruslands Export til Danmark.
- GAP. 35. Handelsattacheen. XXXVIII. (GAP 35)
- GAP. 38. Handelsattacheen. XXXVIII. (GAP 38)
- GAP. 39. Vareudvekslingen.
- GAP. 39. Udgaende til Udenrigsministeriet.
- GAP. 40. Til Moskov Generalkonsulatet.
- GAP. 40. Moskov udgaende.
- GAP. Unummereret og ubetegnet læg.
- GAP. 42–43. (Fra tidligere generalkonsulat i Moskva, nu opstillet under betegnelsen Konsulatsarkivet, Moskva. Pakke I, II og III.)
- Generalkonsulatet i Moskva. Korrespondancesager.

Udenrigsministeriet

Endnu ikke afleverede sager

- 52. Moskva. 2. Rudolf Førster. 1906–1918. (52. Moskva. 2)
- 52. Moskva. 9. Generalkonsulent Haxthausens rapport af 5.–11.–1918. (52. Moskva. 9)
- 64. Dan. 65. Forhandlinger om en Handelstraktat med Sovjetrusland. Pakke I. (64. Dan. 65)
- 65. I. 19. Danmarks Handel med Rusland. Pakke II. (65. I. 19). Pakke I, der indeholder materiale op til august 1924, er forgæves eftersøgt i udenrigsministeriet.
- 133. D. 4. Rusland. Politisk Omvæltning Marts 1917 ff. (133. D. 4.)
- 133. D. 5. Anerkendelse af Sovjetunionen. (133. D. 5)

Erhvervsarkivet

Industrirådets arkiv

- 3/br. hf. 1. (1914–18) papirer vedr. handelsforbindelser med forskellige lande under 1. verdenskrig. To læg med betegnelsen »Rusland«. (IR. Rusland)
 3/br. hf. 6. (1918) papirer vedr. Ruslandssagen. (IR. Ruslandssagen 1918)
 7/EF, 18. 1917 31/5–1918 31/10 Korrespondance ind- og udgået, (væs.) til og fra Alex. Foss.

Grosserer-Societetets arkiv

- Grosserer-Societetets Komité's forhandlingsprotokol 1917–1920.
 G.S.K. J. No. 10/1918.

Trykte kilder og litteratur

- C o h n, E i n a r: *Danmark under Den store Krig*. En økonomisk Oversigt (1928).
Dekrety sovetskoi vlasti. Tom I (Moskva 1957).
Dokumenty vnešnej politiki SSSR. Tom I (Moskva 1957).
 F o s s, A l e x.: *I Krigsaarene 1914–1919*. (1920).
 H a n s e n, J o h a n n e s: *Hovedtræk af Industriraadets Historie*. 1910–1935 (1935).
 M o l t k e, K a i: *Pengemagt og Ruslandspolitik*. Første del (1953).
Papers relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. Russia. Vol. I (Washington 1931).
 P l u m, E r i k: *Russisk Handelskompagni 1915–1922*. (1923).
 P l u m, H a r a l d: *Dagbogsblade*, II (1927).
Politikens Danmarkshistorie, bind 13 (1965).
 R a n s o m e, A r t h u r: *Seks Uger i Rusland*. (1920).
 S c a v e n i u s, E r i k: *Dansk Udenrigspolitik under den første Verdenskrig*. (1959).
Schultz Danmarkshistorie. Bind VI (1943).
 Š i š k i n, V. A.: *Sovetskoe gosudarstvo i strany Zapada v 1917–1923 gg.* (Leningrad 1969).
 Š i š k i n, V. A.: »*Stanovlenie sovetsko-skandinavskich ékonomičeskich otnoženij (1917–1923 gg.)*«, Istoričeskie svjazi Skandinavii i Rossii IX–XX vv. Sbornik statej. Red. N. E. N o c o v og I. P. Š a s k o l's k i j. (Leningrad 1970), pp. 164–203.
Statistisk Tabelværk, Femte Række. Litra D Nr. 38. Danmarks Vareomsætning med Udlandet i Aarene 1914–1919 (1925).
 U l l m a n, R. H.: *Anglo-Soviet Relations 1917–1921*. Vol. I (Princeton 1961).
 Udenrigsministeriet. *Danmarks handelspolitiske Forhold m. m. under Verdenskrigen*. XII. September 1918.
 »Berlingske Tidende«.
 »Nationaltidende«.
 »København«.
 »Klassekampen«.
 Oplysninger fra fhv. minister Ernst Christiansen.